

Turkish Studies

Language and Literature

Volume 14 Issue 3, 2019, p. 1253-1281

DOI: 10.29228/TurkishStudies.22919

ISSN: 2667-5641

Skopje/MACEDONIA-Ankara/TURKEY

INTERNATIONAL
BALKAN
UNIVERSITY

EXCELLENCE FOR THE FUTURE
IBU.EDU.MK

Research Article / Araştırma Makalesi

Article Info/Makale Bilgisi

✍ *Received/Geliş:* 01.03.2019

✓ *Accepted/Kabul:* 10.09.2019

✍ *Report Dates/Rapor Tarihleri:* Referee 1 (18.04.2019)-Referee 2 (20.04.2019)

This article was checked by turnitin.

DİVAN ŞİİRİNDE KÖTÜ ŞAHSİYETLER

Sedat KARDAŞ*

ÖZ

İnsanoğlu, tarihin başlangıcından bu yana, iyilik-kötülük meselesi üzerine kafa yormuş ve hayatını kurarken bu iki olgunun etkilerinden yararlanmışır. İnsan hayatının her alanında bu olguların izlerine rastlamak mümkündür. İnsanın duygu ve düşüncelerinin aktarımı için bir araç işlevi gören edebiyat, aynı zamanda insan hayatının da bir yansımasıdır. Bu nedenle edebî ürünlerde de kötü, kötülük ve kötü olana dair birtakım izler bulunmaktadır. Binlerce yıllık bir bilgi birikimi ve kültürün ürünü olan Divan edebiyatı ve şiirinde de olumsuz yönleriyle hafızalara kazınmış birtakım olay ve felaketler, bu hadiselerle sebebiyet veren canı ve kötü şahsiyetler ile bu şahsiyetlerin kötü eylemlerinin tezahürüne rastlamak mümkündür. Divan şairleri, toplumsal hafızada kötü yer edinmiş hadiselerle seyirci kalmamış, bunları şiirlerinde işlemişlerdir. Divan edebiyatı ve şiirinde, her meselede olduğu gibi, kötülük de idealize edilmiş ve kötülük, kötü şahsiyetler üzerinden aktarılmıştır. Şairler, geleneğe uygun olarak olumsuz ve kötü vasıflara sahip şahsiyetlerin isimlerini anarak kötülük konusunu ele almış, bunu yaparken de çoğunlukla telmih ve teşbih sanatlarından faydalanmışlardır. Divan şiirinin beslendiği kaynaklarda da olumsuz ve kötü vasıflarıyla ün yapmış şahsiyetlerin sayısı oldukça fazladır. Divan şiirinde yer alan kötü şahsiyetlere bakıldığında, bunların genel itibarıyla, dinî, tasavvufî, tarihî, mitolojik ve efsanevi şahsiyetler oldukları görülmektedir. Bu şahsiyetlerin büyük bir kısmı Arap, Fars, Türk ve Moğol kökenlidir. Bu çalışmada, Divan şiirinde ismi zikredilen olumsuz ve kötü özelliklere sahip olduğu tespit edilen otuz iki kötü şahsiyet üzerinde durulmuş ve şiirde nasıl ele alındıklarına dair bazı tespitlerde bulunulmaya çalışılmıştır.

* Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı, E-posta: sedat_kardas@hotmail.com

---

Anahtar Kelimeler: Divan Şiiri, Kötülük, Kötü Şahsiyetler, Kişilikler, Karakterler.

BAD CHARACTERS IN DIVAN POETRY

ABSTRACT

Since the beginning of history, human beings have pondered on the question of good and evil, and have benefited from the effects of these two phenomena in establishing their lives. It is possible to see the traces of these phenomena in every aspect of human life. Literature, which acts as a tool for the transmission of human emotions and thoughts, is also a reflection of human life. For this reason, there are some traces of bad, badness and evil in literary products. In Divan literature and poetry, which is the product of a knowledge and culture of thousands of years, it is possible to come across a series of incidents and disasters never-forgotten with their negative aspects, felonious and evil characters causing them and the manifestation of the evil acts of these characters. Divan poets, did not just look on the incidents which took a bad place in social memory; they told them in their poetry. In Divan literature and poetry, as in every issue, evil is also idealized and conveyed through evil and bad personalities. Poets, in accordance with the tradition, handled the issue of badness by mentioning the names of the persons with negative and bad qualities, and in doing so often benefited from arts of *telmih*(reference) and *teşbih*(simile). In the sources of Divan poetry, the number of people famous for their negative and bad qualities is quite high. When we look at the bad figures in Divan poetry, they are generally religious, mystical, historical, mythological and legendary personalities. Most of these individuals are Arab, Persian, Turkish and Mongolian. In this study, thirty-two bad personalities which are found to have negative and bad characteristics mentioned in the Divan poetry have been analyzed and some determinations have been made on how they are handled in poetry.

STRUCTURED ABSTRACT

Good-evil conflict or goodness-evil phenomenon has been one of the fundamental issues that the man reflected on throughout his existence. Humans gave messages towards being on the side of the good and goodness, standing up against the bad and evil, and acted accordingly throughout history. As it appears, phenomena such as family and society, which are the outcomes of human effort to stay in solidarity, are grounded on the idea of protecting the self from the evil and its supporters. It is because of the fact that the concern towards the dominance of the evil, which has always survived in the human's mind, made people act this way. Undoubtedly, this concern is not groundless.

Until recently, the idea asserting that human is born with innate good features and later turn into an evil identity with the family, environmental and social factors being exposed to used to be prevailing. However, the scientific developments, particularly in the last few

centuries, proved otherwise. Scientific experiments and studies show that living carries selfish genes by birth. These selfish genes encourage the living to be involved in “bad” actions in line with their goals and interests.

As the art and literature fields are considered as tools for the transmission of human feelings and thoughts as well as reflections of life, it is inevitable to find some traces of bad and evil. In Divan poetry, which is a product of literary understanding and culture of the Ottoman Empire, various agonizing events and disasters, villains and bad personalities that cause such cases, as well as the consequences of the evil actions of these personalities that are memorable for their negative features, can be found. Divan poets did not ignore the incidents that deeply affected social memory and included them in their poems. Incidents such as Karbala and slaying of Shahzade Mostafa that hurt the sense of public had impacts on poets, as members of the given society, and led them to write poems in these issues. Despite many years, Karbala and slaying of Shahzade Mostafa incidents are still vivid in public conscience, which proves the contribution of the works of arts written of various poets and authors. The remembrance of these two incidents in our day particularly results from the significant role of the elegies written and narrated on this issue. Divan literature and poetry, like any art and literary work, undertake the role of the transmitter of certain issues to the future.

In Divan literature and poetry, the evil is idealized as any other topic is. According to Divan literature and poetry aesthetics, the framework of evil or evil personalities is sharply defined by the tradition. The evil behaviors or personalities are shaped as types and characters within the scope of certain poetic themes. Hence, the poets treated the concept of evil in their poems by mentioning the personas and types as determined by the tradition.

The evil is generally structured on a love triangle in Divan poetry aesthetics. In the human sense, any obstacle between the lovers is evil. Here, the first evil to think about is a rival. The representative types of rivals are personalities with bad features. As obstacles are mostly due to the characteristic features of the lover or the lover type, the lover is occasionally considered as bad as well.

In a comparison of rind-zahid types, it can be seen that rind is represented as good while zahid and kaba sofu (Trans. *rude religionist*) are represented by personalities with bad features. In eulogies, the position of the poet in front of the loved one is narrated by the presentation of the loved by the good and the obstructive persons are represented by the evil. As for the demonstration of poetry skills, the poet himself is compared with the good and the rival poet with the evil.

In terms of relationships, the obstacle is represented by evil. This study, considering the limitations and the purpose, does not include all these representations, yet solely touches upon the personalities who are known by their names and famous with their bad-negative aspects.

Considering the negative images of the rival (obstacle) in Divan poetry, it can be seen that reference or simile methods are used to build meaning with the personalities who are famous for their evil or negative features in the past. Each culture and society host infamous personalities

throughout history. The number of such types is high in cultures, religions, mythologies, and civilizations that feed Divan poetry. When we consider such personalities mentioned with their evil and negative features, we can see that they are generally religious, sufi, historical, mythological and legendary personalities. As some of these personalities represent multiple groups, this study does not classify them, yet gives examples from the poems by mentioning each of them.

Divan poetry, which is performed in multi-cultural Near Eastern geography and is based on classical poetry perception of this culture, is rich in the resources. The diversity and a high number of resources paved the way for the emergence of meaning stratifications in poems. The only way to comprehend the challenging meaning stratifications and deep senses in poems is to know the enriched cultural accumulation, geography and cultural background in which the poems are performed. Ottoman culture and Divan poetry texts, as the products of this culture, can be understood as far as the abovementioned factors are learned.

A noteworthy resource and material of Divan poetry is human. Prominent sufis, statesmen, intellectuals, poets, philosophers and mythological legendary personas of the past are frequently involved in Divan poetry. Some of the personas in question are remembered by their positive aspects, while some by their negative aspects. In this study, thirty-two negative personalities are detected in terms of those being referred to their negative and evil features. These are alphabetically ranged, summarized information is offered about each and representations of them in Divan poetry are exemplified within the scope of the study. The evaluations are supported by the sample couplets of famous Divan poets.

As for the personalities involved within the scope of the study, it can be seen that most of them are religious, historical, mythological and legendary personas. The main characteristics of these personalities being referred to among those in Arab and Persian, and partially Turkish and Mongol literature, cultures, histories, and mythologies, particularly *Shahnameh*, is their reputation for negative and evil features. The common feature of the personalities referred to among *Shahnameh*, mythologies, legends, and history is being cruel and merciless. The prominent characteristics of those mentioned particularly in Islam history and religious books are their objection to holy religions and prophets and cruelty towards prophets and their supporters. The personalities being referred to in Arab culture have more negative and undesired characteristics rather than being evil and cruel. Those in Ottoman history are involved in a rebellion or the slaying of a loved figure in history. In Divan poetry, which is the product of the literature perspective of the Ottoman Empire and Islam civilization being the official religion of the state and carrying its culture and civilization to the state, it is natural to see the reflections of the evil actions of these evil personalities which led to various sufferings and disasters and are remembered by their negative characteristics.

In Divan literature and poetry, the evil is idealized as any other topic is. According to Divan poetry aesthetics, the framework of evil or evil personalities is sharply defined by the tradition. The good is defined as very good and the bad is defined as very bad. The very bad, on the

other hand, is represented as the worst. The evil behaviors or personalities are shaped as types and characters within the scope of certain poetic themes. Hence, the poets treated the concept of evil in their poems by mentioning the personas and types as determined by the tradition. The evil is generally structured on a love triangle in Divan poetry aesthetics. In the human sense, any obstacle between the lovers is evil. Here, the first evil to think about is a rival. The representative types of rivals are personalities with bad features. As obstacles are mostly due to the characteristic features of the lover or the lover type, the lover is occasionally considered as bad as well. The evil is generally formed on a love triangle in Divan poetry aesthetics. In the human sense, any obstacle between the lover is evil. Here, the first evil to think about is a rival. The representative types of rivals are personalities with bad features. As obstacles are mostly due to the characteristic features of the lover or the lover type, the lover is occasionally considered as bad as well. In the comparison of rind-zahid types, it can be seen that rind is represented by good personalities, zahid and kaba sofu (Trans. *rude religionist*) are represented by personalities with bad features. In eulogies, the position of the poet in front of the loved one is narrated by the presentation of the loved by the good and the obstructive persons are represented by the evil. As for the demonstration of poetry skills, the poet himself is compared with the good and the rival poet with the evil. In all the relationships, every obstacle is represented by evil. As for the rival (obstacle) in Divan poetry, it can be seen that reference or simile methods are mostly used to build meaning with the personalities who are famous for their evil or negative features in the past.

Keywords: Divan Poetry, Badness, Evil Characters, Personalities, Characters.

Giriş

İyi-kötü çatışması ya da iyilik-kötülük olgusu insanlığın varoluşundan beri üzerinde durduğu temel meselelerden biri olmuştur. İnsanlar, tarih boyunca hep iyi ve iyiliğin tarafında olunması, kötü ve kötülüğün karşısında cephe almasına yönelik mesajlar verip buna dönük eylemlerde bulunmuşlardır. Öyle görünüyor ki insanların bir arada durma çabasının ürünü olan aile ve toplum gibi oluşumların temelinde de, kötülükten ve kötü olandan korunma düşüncesi yatmaktadır. Çünkü insan zihninin bir köşesinde her zaman kendine yer bulan, kötünün ve kötülüğün üstün gelip hâkimiyet sağlayacağı endişesi insanoğlunu buna zorlamıştır. Elbette, insanoğlunun bu endişesi yersiz değildir. Kendini tanımaya başlayan insanoğlu, zamanla içindeki kötülük yapma potansiyelinin de farkına varmaya başlamıştır.

Son zamanlara kadar, insanın doğuştan gelen iyi özellikleri ile dünyaya geldiği, sonradan maruz kaldığı ailesel, çevresel ve toplumsal etmenlerin etkisiyle kötü bir kimliğe büründüğü fikri kabul gören hâkim düşünceydi. Fakat özellikle son birkaç yüzyılda bilim dünyasında meydana gelen gelişmeler bu düşüncenin doğru olmadığı yönünde kanıtlar sunmuştur. Bilim insanlarının yaptığı deney ve çalışmalar göstermiştir ki canlıların doğuştan sahip olduğu genler bencil bir karakter göstermektedir. Bencil olan genler de canlıları hedefler ve çıkarları doğrultusunda 'kötü' sayılan eylemlere teşvik etmektedir.

Dünyaca tanınmış bir biyolog olan Richard Dawkins *Gen Bencildir* adlı kitabında konuyla ilgili şu düşünceleri dile getirmiştir:

“Bu kitaptaki tez, bizim, diğer bütün hayvanlar gibi, genlerimiz tarafından yaratılmış birer makine olduğumuzdur. Başarılı Şikago gangsterleri, genlerimiz (bazı durumlarda milyonlarca yıl olmak üzere) son derece rekabetçi bir dünyada hayatta kaldılar. Bu bize genlerimizin bazı nitelikleri olması gerektiği fikrini verir. Başarılı bir gende ağır basan niteliklerden birisinin merhametsiz bir bencillik olduğunu savunacağım. Bu gen bencilliği genellikle bireyin davranışında bencillığe yol açacaktır. Bununla birlikte, daha sonra göreceğimiz gibi, bir genin kendi bencil hedeflerine en iyi şekilde, bireysel hayvanlar seviyesinde sınırlı bir türde özgeciliği teşvik ederek ulaşabileceği bazı özel durumlar vardır” (Dawkins, 2017: 26).

İlk karşılaştığı zaman rahatsızlık veren bu bilgi üzerine biraz düşünüldüğünde, yazarın aslında çok da haksız olmadığı anlaşılıyor. Aksi takdirde tarih boyunca insanoğlunun sebep olduğu kötülüklerin neyle ve nasıl açıklanacağı sorusu cevapsız kalıyor.

Lars Svendsen de *Kötülüğün Felsefesi* adlı eserinde konuyla ilgili olarak “Dünyada kötülük olduğunu yadsıyacak pek az kişi varken, kötü insan diye bir şey olduğunu kabul edemeyecek doğrusu çok fazla kişi bulunur” (Svendsen, 2017: 22) sözünü sarf ettikten sonra kötülüğün bilim dünyasındaki görünümünü “Kötülük fikri rasyonel ve bilimsel dünya görüşünde kendine yer bulamadı. İnsanlık durumuna ilişkin hakikati belirleyen artık din değil bilimdir. Günümüzde ise bu iş özellikle biyolojiye kalmış görünüyor. Oysa ahlaki kötülük kavramına biyolojide yer yok” şeklinde özetlemiştir (Svendsen, 2017: 23).

Terry Eagleton ise, kötülüğün elimizi salladığımızda denk geldiğimiz bir şey olmasa da, sıradan hayatla yakından ilgili olduğunu savunmuştur. Freud’un “gündelik hayatın psikopatolojik yönleri vardır” düşüncesine atıfta bulunan Eagleton’a göre, biz de sıradan gerçeklikte kötülüğün izlerini görebiliriz. Ender görülen pek çok fenomen gibi, kötülüğün de kökleri sıradan hayatın içindedir (Eagleton, 2012: 114-115).

Sanat ve edebiyat alanları, hayatın bir yansıması, insanın duygu ve düşüncelerinin aktarımı için bir araç konumunda olduğuna göre, sanat ve edebiyatta da kötü, kötülük ve kötü olana dair birtakım izler bulunması kaçınılmazdır. Suut Kemal Yetkin’in idaresinde basılan Kültür Serisi eserlerinden olan Enrico Ferri’ye ait *Sanat ve Edebiyatta Caniler* adlı kitabın önsözü mahiyetindeki bölümde konuyla ilgili yazılanlar bu düşünceleri destekler niteliktedir. Suut Kemal Yetkin’e mi çevirmen Selmin Evrim’e mi ait olduğu belli olmayan söz konusu bölümde şu düşünceler dile getirilmiştir:

“Hayatın bir menşurdan geçmiş hayali olan sanat, tezahürlerinden itibaren cemiyette cinayetin ve canî ruhunun sayısız istihalelerini tetkik etmeyi ihmal edemezdi. Sanat, bir cürüm karşısında, halkta gittikçe yayılan ve yayıldıkça hafifleyen bir heyecan dalgası yaratan ve sanatkarın şuurunda, dalavereli kaçakçılığa veya kanlı facialara karışmış şahıslara dair sübjektif bir tasavvur uyandıran o ihtiraslı ürpertiye bilmemezlikten gelemezdi... Çünkü cürüm, en çapraşığından en aşıkârına, en ehemmiyetsizinden en feciine, en affa layık olanından en korkuncuna kadar, bütün manzaraları ve bütün şekilleriyle olduğu gibi, hayattan ilme intikal etmiştir... Cürüm sanata, bilakis en tipik ve en az alêlade tezahürleriyle girer.” (Ferri, 1944-1949: 5-6)

Edebî metinler, kültürün tanınmasında yararlanılan malzemelerden biridir. İnsanın yaşam içindeki konumu edebî metinlerle tespit edilebilir. Divan edebiyatı metinleri içinde şiirin durumu da bundan farklı değildir. Edebiyat ve sanatın uygulayıcısı olarak insan, şiirin başta gelen konusunu oluşturur. Şiirin malzemesi olarak insanın tanınması, onun oluşturduğu kültürün tanınmasında önemli bir görev yüklenir. Osmanlı kültürünü hakkıyla tanımak için şiirindeki insani görünümünün incelenmesi gerekmektedir (Akkuş, 2000: 1).

Osmanlı İmparatorluğu'nun edebiyat anlayışı ve kültürünün bir ürünü olan Divan şiirinde, olumsuz özellikleri ile hafızalara kazınmış çeşitli acı verici olay ve felaketlere, bu hadiselerle sebebiyet veren canı ve kötü şahsiyetler ile bu şahsiyetlerin kötü eylemlerinin tezahürlerine tesadüf etmek mümkündür. Divan şairleri, toplumun hafızasında derin izler bırakmış olan hadiselerle seyirci kalmamış, bunlara bir şekilde şiirlerinde yer vermişlerdir. Kerbelâ olayı veya Şehzade Mustafa'nın katledilmesi gibi toplum vicdanını rahatsız eden hadiseler o toplumun bir üyesi olan şairlere de tesir etmiş ve onları bu mevzularda şiir söylemeye sevk etmiştir. Üzerinden yüzyıllar geçmesine rağmen, Kerbelâ olayı ve Şehzade Mustafa'nın katledilmesi hadiselerinin toplumun hafızasında canlı ve taze kalmış olmasında hiç şüphesiz farklı şair ve yazarlar tarafından yazılan eserlerin katkısı büyüktür. Bilhassa bu iki hadisenin günümüze kadar hatırlanıyor olmasında konuyla ilgili yazılmış ve söylenmiş mersiyelerin rolü büyüktür. Her sanat ve edebiyat ürünü gibi Divan edebiyatı ve şiiri de belli konuların geleceğe taşınmasında, bu şekilde zamanda taşıyıcılık görevi üstlenirler.

Divan edebiyatı ve şiirinde, her meselede olduğu gibi, kötülük de idealize edilmiş bir şekilde karşımıza çıkar. Divan edebiyatı ve şiiri estetiğine göre kötülüğün çerçevesi veya kötü olan şahsiyetler gelenek tarafından keskin hatlarla belirlenmiştir. Kötü olan davranışlar ya da kötü olan şahıslar belli mazmunlar etrafında tip ve karakter haline getirilmiştir. Şairler de geleneğin belirlediği şahsiyet ve tiplerin isimlerini anarak kötülük konusunu şiirlerinde işlemişlerdir.

“Kişi, varlık, kavram, tabiat güçleri ve olaylarının iyi ve kötü, adil veya zalim olarak nitelenip olumlu veya olumsuz bir kimlikle sunulması Klasik Türk Edebiyatının özelliklerindedir. Kişi, varlık, kavram, tabiat güçleri ve olayları rûhî yapısı, yaradılışı ve davranış biçimi, eylem ve söylemi, yönetici ise yönetim biçimi ile değerlendirilir.”
(Zavotçu, 2013: 14)

Divan şiiri estetiğinde kötülük, genel olarak aşk üçgeninin etrafında şekillenir. Beşeri manada düşünüldüğünde, âşık ile sevgili arasında engel teşkil eden her şey kötüdür. Burada akla ilk gelen tip rakiptir. Rakiplerin temsil edildikleri veya benzetildikleri tipler de kötü özelliklere sahip şahsiyetlerdir. Söz konusu engeller çoğu zaman sevgili ve sevgili tipinin karakteristik özelliklerinden kaynaklandığı için zaman zaman sevgilinin kendisi de kötü olarak görülür. Yine rind-zahid tiplerinin karşılaştırmasında zahid ve kaba sofunun olumsuz özelliklere sahip şahsiyetleri temsil ettiği görülür. Medhiyelerde, memduh karşısındaki şairin durumu söz konusu edileceği zaman, memduh iyi olana, engel olan şahıslar ise kötü olana teşbih edilmektedir. Konu fahriyeler olup şiirde hüner göstermek olduğunda da, şairin kendisi iyi olanla, karşısındaki şair ise kötü olana mukayese edilmektedir.

Söz konusu ilişkilere bakıldığında engel teşkil eden şeyin kötü özelliklere sahip mefhumlarla temsil edildiği görülür. Çalışmamızda, çalışmanın boyutu ve asıl amacı göz önünde bulundurularak bu temsillerin hepsine yer verilmeyecek, sadece adları bilinen ve kötü-olumsuz yönleriyle ün yapmış şahsiyetlere değinilecektir. Sözelimi, sevgili, rakip veya olumsuz özelliği temsil eden gezegen isimleri ve bugün kadın ismi olarak kullanılan yıldız isimleri çalışmanın kapsamına dâhil edilmemiştir.

Divan şiirinde rakip (engel) ile ilgili çizilen kötü imajlara bakıldığında, çoğunlukla geçmişte kötülükleri veya kötü yönleri ile ün yapmış şahsiyetlere telmih veya teşbih yoluyla bir anlam ilgisi kurulduğu görülmektedir. Tarih boyunca her toplum ve kültürde iyi ve kötü yönleriyle ün salmış kişiler ve şahsiyetler olmuştur. Divan şiirinin beslendiği kültür, din, mitoloji ve medeniyetlerde de bu tip şahsiyetlerin sayısı oldukça fazladır.

“Divan edebiyatının önemli kaynaklarından ve malzemelerinden biri de tarihî ve efsanevî şahsiyetlerdir. Geçmişte yaşamış ve toplumlarda iz bırakmış din ve tasavvuf büyükleri, devlet adamları, âlimler, şairler, filozoflar ve efsanevî kahramanlar, Divan edebiyatının vazgeçilmez kaynaklarından olmuştur. Divan edebiyatının şahıslar dünyası o kadar geniş ve zengindir ki sadece Türk, Arap ve Fars milletlerine ait şahıslar karşımıza çıkmaz. Moğol, Çin, Yunan, Mısır, Ermeni kökenli birçok tarihi ve efsanevî şahsiyet,

divan şairlerinin mısralarında ve beyitlerinde çeşitli vesilelerle yer bulmuştur” (Yekbaş, 2010: 283).

Divan şiirinde yer alan olumsuz ve kötü özellikleriyle anılan şahsiyetlere bakıldığında, bunların genel itibarıyla, dinî, tasavvufî, tarihî, mitolojik ve efsanevi şahsiyetler oldukları görülmektedir. Bu şahsiyetlerin büyük bir kısmı Arap, Fars, Türk ve Moğol kökenlidir. Bunun altında yatan temel sebep ise Divan edebiyatı ve şiirinin beslenmiş olduğu kaynakların mahiyetidir. Söz konusu şahsiyetlerden bazılarının birden fazla grubu temsil etmesinden dolayı, çalışmada bir tasnife gidilmemiş, bu şahsiyetlerden tek tek söz edilerek şiirdeki kullanımlarına örnekler verilmesi yoluna gidilmiştir.

1. Divan Şiirinde Kötü Şahsiyetler

1.1. Âzer

İbrâhîm peygamberin babası Târah'ın veya amcasının lakabıdır. Bu lakap kendisine Âzer isimli putundan nispetle verilmiştir (Onay, 2009: 80). MÖ 2000'li yıllarda, Nemrûd zamanında Bâbil'in Ur kentinde yaşadığı sanılan Âzer, Nemrûd'un yakın adamlarından biriydi. O devirde Bâbil halkı putlara tapıyordu. İbrâhîm peygamberin babası Âzer de put yapıp satıyor ve geçimini de bundan sağlıyordu (Zavotçu, 2018: 82). Bugünkü Azerbaycan kelimesinin onun adına nispetle kullanıldığı sanılmaktadır. Kelimenin Farsça olarak okunuşu “ateş” anlamı vermektedir. Bu anlamıyla da edebiyatta çok kullanılmış ve kelime oyunlarına imkân tanımıştır. Kelimenin bir anlamı da “güzel” demektir (Pala, 2004: 49).

Edebi metinlerde Âzer, mesleği put yapmak olduğundan, genellikle put ve sanem sözcükleriyle birlikte kullanılmıştır. Bunun yanında, İbrahim kıssasından hareketle İbrahim'in dinini kabuldeki inadı, inançsızlığı ve putperestlikle ilgili olarak da şiire konu olmuştur.

Aşağıdaki beyitte Nef'î, Âzer mazmununa, onun gerçek ismi olan Târah'la birlikte yer vermiştir:

Etse ger hâsiyyet-i hıfzı sirâyet âleme

Tarh olurdu safha-i âb üzre nakş-ı Âzeri

Nef'î (Akkuş, 1993: 92)

Şeyhî de aşağıdaki beytinde, Âzer'in puta tapmasına telmih yapmıştır:

Sen Halilin hüsn-i cân-bahşında îmân buldular

Secde kılanlar büt-i bî-câna kim Âzer düzer

Şeyhî (İsen ve Kurnaz, 1990: 153)

1.2. Bâkıl

Kuş beyinli, söz söylemekten aciz meşhur bir budala Arap'ın adıdır. Araplar arasında söz söylemekten aciz olanlar için “a'yâ min Bâkıl” yani Bâkıl'dan daha beceriksiz meseli meşhurdur (Onay, 2009: 84). Bâkıl, söylemekten aciz olduğu için, on bir rakamını diliyle ifade edemeyerek iki elinin on parmağını açar bir de dilini uzatmış. Eski şairler de, güzel söz söyleyemeyen küstahlar için Bâkıl sıfatını kullanmış (Pala, 2004: 58).

Sünbülzâde Vehbî de Araplar arasındaki meşhur mesele aşağıdaki beytinde yer vererek Bâkıl'a telmihte bulunmuştur:

Kalır Sehbân-ı Vâ'il şerm ile a'yâ mine'l-Bâkıl

Belâgatle ser-âgâz eylesem ta'bîr-i ma'nâya

Sünbülzâde Vehbî (Yenikale, 2017: K.40/53)

Nev'î de aşağıdaki beytinde, Bâkıl ismine, hitabet, fesahat ve belâgatıyla meşhur olmuş olan Sahbân el-Vâilî ile birlikte yer vererek iki zıt şahsiyet arasındaki tezattan faydalanmış ve söz söylemede mahir olanlarla söz söylemekten aciz olanların eşit olamayacağına vurgu yapmıştır:

Fâris yolını varur mı câhil

Sahbân'a 'adil olur mı Bâkıl

Nev'î (Taş ve Zülfe, 2007: 665)

1.3. Bel'am-ı Bâûr (Bel'am b. Bâûr)

Adı efsanelere karışmış, önceleri çok büyük bir abid ve zahid iken sonraları sapıtarak helak olmuş bir şahsiyettir (Tökel, 2016: 265). Filistinli ve Kenan ilinden idi (Onay, 2009: 93). Mûsâ peygamber zamanında yaşamıştır. Tefsirlerde anlatıldığına göre, Mûsâ askerleriyle Muâb hükümdarının ülkesini kuşattığı zaman hükümdar Belâk, Bel'am b. Bâûr'u para karşılığında Mûsâ aleyhine duaya zorlamış, Bel'am önce itiraz etmiş, hatta birkaç gece rüyasında bundan menedilmiş. Sonunda dünyalık için dua etmeye razı olmuş ve İsm-i A'zam'ı okuyup bedduada bulunmuş. O sırada ağzından beyaz bir kuş çıkarak uçup gitmiş. Sonra dili de sarkıp susuz köpek misali can vermiş (Pala, 2004: 65).

Bel'am-ı Bâûr, Divan şairleri tarafından, ibadet, zühd ve takvaya güvenerek yaşamının kişiyi kurtuluşa erdiremeyeceği gerçeğini sembolize eden bir ifade olarak kullanılmıştır (Tökel, 2016: 25). Muhibbî mahlasıyla şiir yazan Kanunî Sultan Süleyman aşağıdaki beytinde, Bel'am-ı Bâûr'un sonunu hatırlatarak zühde güvenmemek gerektiğine işaret etmiştir:

Eyleme kibr ü hased merdûd olan şeytâna bak

Zühdüne dayanma gel gör n'oldu Bel'am-ı Ba'ûr

Muhibbî (Yavuz ve Yavuz, 2016: 416)

Bir başka şair Kuddûsî de, Bel'am-ı Bâûr'un akıbetine telmihte bulunmuştur:

Tefekkür eyle Bel'am'ın ki noldı akıbet hali

Gider mi idi küfr-ile heman ilmi yufid olsa

Kuddûsî (Doğan, 2013: G. 284)

1.4. Bevvâl-i Çeh-i Zemzem

Zemzem kuyusuna işeyen kişidir. Mecazen, şöhret kazanmak için kutsal değerlere saldıran, uygunsuz işler yaparak tanınma yolunu seçen kişiler için kullanılır. "Çok eskiden bir bedevî, meşhur olmak ve herkes tarafından tanınıp dünyada adını yaşatmak istemiş. Ancak kabiliyetsizin biri olduğundan hiçbir hususta kendini kabul ettirememiş. Sonunda Zemzem kuyusunun başına gidip içine bevletmiş. Böylece ünlü olmuş. Ancak daha sonra adı yine unutulmuş ve "bevvâl-i çeh-i Zemzem" sıfatıyla anılmış" (Pala, 2004: 69).

Bevvâl-i çeh-i Zemzem'i lânetle anar halk

Sen Ka'be gibi kendini hürmetle benâm et

Ziya Paşa (Kaplan vd., 1978: 22)

1.5. Câlût

Dâvûd peygamberin teke tek dövüşte sapan taşı ile öldürdüğü Filistinli savaşçıdır. Tâlût ve Dâvûd peygamber ile birlikte anılmaktadır:

“Tâlût’un (Saul) krallığı döneminde İsrâiloğulları’nın savaştıkları düşman kavimlerden birinin revidir. Kur’an’da bildirildiğine göre İsrâiloğulları, Hz. Mûsâ’dan sonraki bir peygamberden, kendilerini Allah yolunda savaşa götürecektir bir kral tayin etmesini istemişler, peygamberleri onlara Tâlût’un kral olarak seçildiğini bildirmiş, fakat İsrâiloğulları onun krallığına itiraz etmişlerdir. Bunun üzerine peygamberleri onlara Allah’ın Tâlût’u kendilerinden daha üstün kıldığını, bilgi ve kuvvetini artırdığını, onun krallığının en belirgin alâmetinin ise düşman elinde bulunan tabutu (ahid sandığı) geri getirmek olduğunu bildirmiştir. Daha sonra Tâlût kumandasındaki İsrâil ordusu Câlût ve ordusuyla savaşmış onları yenmiş, Dâvûd da Câlût’u öldürmüştür... Kur’ân-ı Kerîm’de Câlût olarak adlandırılan bu kişinin ismi Ahd-i Atîk’te Golyat şeklinde geçmektedir. Filistî kavminden (İbr. pelîştîm) ve Gat şehrinde olan Golyat iri cüssesi sebebiyle âdetâ dev gibi tasvir edilmekte, onun Refaîm denilen ve devâsâ cüsseleriyle meşhur olan ırkın bir bakiyesi olduğuna inanılmaktadır... Kral Saul döneminde İsrâil toprağını işgal eden Filistî ordusunda yer alan Golyat zorlu bir savaşçıdır. İsrâil ordusu ile Filistî ordusu karşı karşıya geldiğinde başında tunç başlık, üzerinde pullu zırh, baldırlarında tunç zırhlar, omuzları arasında tunç kargı ve elinde mızrağı ile İsrâil ordusuna meydan okuyarak onları mübârezeye davet eder. Bu meydan okuma kırk gün sürer, fakat İsrâil ordusundan hiç kimse onun karşısına çıkmaya cesaret edemez. Orduya katılan büyük kardeşlerini ziyaret için karargâha gelen genç yaştaki Dâvûd bu durumu görünce Golyat’ın karşısına çıkmak ister ve sapanıyla attığı taş ile onu alnından vurur, sonra da kılıçla başını keser” (Küçük, 1993: 38).

Başka bir rivayete göre, Dâvûd peygamber zamanında yaşamış bir hükümdar olan Tâlût’un Câlût adlı, 600 rıtl ağırlığında miğfer giyecek kadar iri cüsseli bir düşmanı vardı. Bir gün bu ikisinin ordusu karşılaştı. O zaman Tâlût, Câlût’u öldürecek kişiye kızını vereceğini ve yerine varis yapacağını söyledi. Câlût ise karşısına çıkacak bir er istedi. Dâvûd peygamber karşısına çıkıp sapan ile onu alnından vurup öldürmüş ve sonra da Tâlût’un kızı ile evlenip hükümdar olmuştur. Kur’ân-ı Kerîm’de altı âyet halinde (Bakara 246-251) anlatılan bu olaylar hakkında tefsirlerde, İsrailiyata ait çok geniş malumât vardır (Pala, 2004: 437).

Câlût, Divan edebiyatı ve şiirine de konu olmuştur. Bahsedilen özelliklerinden dolayı Divan şiirinde adı geçen kötü şahsiyetlerden biri de Câlût’tur (Yekbaş, 2010: 286). 19. yüzyıl şairlerinden olan Antepli Aynî’ye ait aşağıdaki beyitte Câlût, Dâvûd peygamber ile birlikte anılmıştır:

Hazret-i Dâvûd-ı ‘aşka uymayan bî-mezhebiñ

Nefs-i şûm u ser-keşi hem-sîret-i Câlût olur

Antepli Aynî (Arslan, 2004: 112; Aksoy, 1997: 282)

1.6. Cengîz

Yakıp yıkması ve zulmü ile ünlenen Moğol İmparatorluğunun kurucusu ve ilk hükümdarıdır (Zavotçu, 2018: 147). 15 Zilkade 549’da (21 Ocak 1155), bugün Doğu Sibirya topraklarından geçen Onon nehrinin sağ kıyısında yer alan Deli-ün Boldok’ta doğdu. Babası Moğollar’ın reisi Yesügay Bahadır, annesi Houlen Ece’dir. Yesügay oğluna, doğumundan önce mağlûp edip esir aldığı bir Tatar kabilesinin reisi olan Timuçin’in (demirci) adını koydu (Kafalı, 1993: 367). Cengiz Han’ın kurduğu Moğol İmparatorluğu, gerek kendi gerek kendinden sonra gelen sülalesi tarafından genişletilmiş, hemen bütün Asya kıtası zapt edildiği gibi, devletin sınırları Hindi-Çini’den Baltık denizine, Avrupa’nın ortalarına ve Akdeniz sahillerine kadar genişlemiştir (Levend, 1984: 149). Cengiz Han, kendisine karşı çıkanları, teslim olmamakta direnenleri çocukları, kabileleri ve şehirleriyle birlikte ortadan kaldırmış, Orduları da istilâ ettikleri İslâm ülkelerinde taş üstünde taş bırakmamıştır. Kadın ve çocuklar dâhil herkesi vahşice öldüren Moğol askerleri, İslâm kültür ve medeniyetinin en önemli merkezlerini de tahrip etmişlerdir (Kafalı, 1993: 368).

Bu sebepten Cengîz ismi, Doğu edebiyatlarında zulüm, yağma ve katil ilahı şeklinde geçmektedir. Divan şiirinde de, gücü, askerlerinin sayısının çokluğu ve ordularının büyüklüğüyle

birlikte daha çok yaptığı zulümlerle anılmıştır. Yine sevgilinin güzellik unsurları zaman zaman aşığa çektirdikleri yüzünden Cengîz'e teşbih edilir.

Nedîm aşağıdaki beytinde, “her ne kadar Cengîz ve sülalesi çok ülke zapt ettiyse de Hak onları kısa sürede sefil duruma düşürmüştür” diyerek, Cengîz ve hanedanının yaptıklarının yanlarına kalmadığına vurgu yapmıştır:

*Gerçi Cengîziyye haylî memleket zabt etdi lîk
Anları az demde Hak makrûn-ı hızlân eyledi*

Nedîm (Macit, 1997: 95)

Şeyh Galib, aşağıdaki beytinde sevgilinin güzellik unsurlarından olan gamzesi için “Süzgün bakışın gürültü koparan Cengiz’i” şeklinde nitelemiştir:

*Neler yapsa gerek Cengîz-i şûr-engîz-i gamzen bak
Harâb-âbâd-ı mülk-i fitnede vîrâne kalmaz hîç*

Şeyh Gâlib (Okcu, 2011: 373)

1.7. Deccâl

Kıyametin büyük alametlerinden olup, ahir zamanda ortaya çıkacağı din kitaplarında bildirilen meşhur yalancının adıdır. Bir isminin de Ferid olduğu belirtilmiştir (Onay, 2009: 140). Kur’ân’da geçmeyen Deccâl sözcüğünün Arapça’ya Aramî dilinden geldiği söylenir. Deccâl bir şeyi örtmek, yaldızlamak anlamına gelen *decl* kökünden türemiş bir sözcük olup ilâhî dinlerde kıyâmet alameti olarak nitelenen ve olağanüstü güce sahip olduğu söylenen kişi ya da varlığa verilen isimdir (Zavotçu, 2018: 167). Bir başka görüşe göre, Deccâl, son zamanda dünyaya gelecek olan bir gözü kör Yahudî’dir (Pala, 2004: 109).

Deccâl hakkında birçok farklı rivâyet vardır. Bu rivayetlerin ortak noktası ise Deccâl’in kıyamet gününden önce ortaya çıkacak bir gözü kör, iri yarı, heybetli, kızıl kıvrıkcık saçlı olacağı, ortalığı karıştırıp insanları birbirine düşüreceği ve ondan sonra gelecek Mesîh tarafından ortadan kaldırılacak kötü bir kişilik olmasıdır (Zavotçu, 2018: 169). Deccâl’in bir de eşi olduğu söylenmiş ve Şam’da öldürüleceği bildirilmiştir (Pala, 2004: 109).

Rivayetlerdeki anlatımla paralel olarak, edebiyatta istenmeyen bir kişilik olarak karşımıza çıkan Deccâl, Divan şiirinde de, genellikle hicivlerde olmak üzere, ürkütücü ve korkunç, istenmeyen bir kişilik olarak, kötü yönleri, eşiği ve Mesih ile birlikte ele alınıp şiirde işlenir:

*Çalmazuz çağırılmazuz bir sâza meyyâl olmazuz
Dînsiz îmânsuz hevâ ehline Deccâl olmazuz
Yahya Bey (Çavuşoğlu, 1977: 392)
Ne mikdârın bilür ne kadr-i güftârı acep bâtl
Mesîhâ geçinür ammâ har-i Deccâl ile tev’em*

Nef’î (Akkuş, 1993: 176)

1.8. Dehhâk/Dahhâk

Avesta’da adı Dahâk, Azi (Eji Dahâk), Ag-i Dahâka şekillerinde geçen ve Pîşdâdî hanedanının beşinci hükümdarı olan Dahhâk, Arap ırkından (Himyer Kabilesinden) olduğu gerekçesiyle Dahhâk-ı Himyerî diye de bilinir (Yıldırım, 2008: 227). Hakkındaki rivayetlerin neredeyse tamamında Arap

olarak sunulan Dahhâk için, Arap Dahhâk manasına gelen Dahhâk-ı Tâzî tabiri de kullanılmıştır (Pala, 2004: 104).

Klasik edebiyatta geçen Dahhâk mazmununun dayandığı ve Firdevsî'nin *Şehnamesinde* anlatılan rivayet şu şekildedir: Cemşid döneminde Arabistan çöllerinde Mirdâs adında çok iyi bir insan yaşamaktaydı. Mirdâs'ın oldukça çirkin, kötü ahlaklı, ancak kahraman ve on bin at sahibi olduğu için de Bîveresb lakabıyla bilinen bir oğlu vardı. Bu oğul İblis'in de (Ehrimen) aldatmasıyla babası Mirdâs'ı öldürür. Bunun üzerine İblis ona güzel bir genç şeklinde görünüp onun aşçısı olur, hileyle iki omuzunun arasını öper ve öptüğü yerden iki yılan çıkıp onu sürekli olarak incitir. İblis bir grup doktorla birlikte gelerek bu yılanların zararından kurtulma yolunun her gün iki gencin beyniyle doyurulması olduğunu söyler. Sıra demirci Gâve'nin (Kava/Kawa) on sekizinci çocuğuna gelince, Gave demirci önlüğünü bayrak gibi kullanarak (Drefş-i Gâveyânî) arkasına topladığı insanlarla ayaklanıp isyan soncunda Dahhâk'ı tahttan indirip yerine Feridun'u geçirmiştir (Yıldırım, 2008: 228; Onay, 2009: 137; Pala, 2004: 104).

Dahhâk, Divan edebiyatında zulmün ve acımasızlığın sembolü olarak anılır. Yukarıda bahsedilen rivayete uygun olarak, Dahhâk, kişiliği ve onun hikâyesi ile bağlantılı olarak, Gâve, Drefş-i Gâveyânî, Cemşid, Feridun ve omuzlarındaki iki yılanla birlikte şiirde kendine yer bulur. Aşığa eziyet ettiği için sevgili, zaman zaman Dahhâk'a benzetilir. Sevgilinin omuzlarının iki yanından uzanan zülüfleri ile Dahhâk'ın omuzlarının üzerindeki yılanlar arasında bir benzerlik ilgisi kurulur (Zavotçu, 2018: 160). Aşağıdaki beyitlerden ilkinde Necâtî, sevgili ve saçlarını, Dahhâk ve iki omuzundaki iki yılanla benzetmiştir. İkinci beyitte ise Dahhâk ile Cemşid bir arada ele alınarak iki isim arasındaki mücadeleye atıfta bulunulmuştur:

Baş götürürken iki omuzunda mâr-ı zülf

Dahhâk gibi lebleri nice 'aceb güler

Necâtî Beğ (Tarlân, 1992: 219)

Vefâsı yok demişler 'âlemin Cemşid ü Dahhâk'a

Görenler sûret-i nîk ü bedi âyîne-i Cem'de

Osman Nevres (Kaya, 2010: 487)

1.9. Ebû Cehl (Bû Cehl)

Kureyş kabilesinin reislerinden olup asıl adı Ebû'l-Hakem Ömer b. Hişâm b. el-Kureşî el-Mahzûmî'dir (Zavotçu, 2018: 192; Pala, 2004: 132). İslam'a karşı beslediği kin, nefret ve inadı nedeniyle İslam peygamberi tarafından kendisine Ebû Cehl (cehaletin babası) denmiş ve bu lakapla tanınmıştır. Bu lakap şiirde Bu Cehl olarak da kullanılmıştır (Akkuş, 2000: 42). Bedir savaşında 70 yaşındayken Abdullah b. Mesûd tarafından öldürülmüştür. Öldürülmesi üzerine "Bu ümmetin Firavun'u öldürüldü/Bu ümmetin Firavunu işte budur" şeklinde hadis olduğu rivayet edilir (Zavotçu, 2018: 192; Pala, 2004: 132; Akkuş, 2000: 43).

Osmanlı şiirinde Ebu Cehl, inançsızlık ve bilgisizlikte ısrarcılığın sembolüdür. O şiirde, Ebu Leheb, İslam peygamberi, dört halife ve ashabla birlikte geçtiği beyitlerde, küfrü, inadı ve ehl-i dünyayı temsil etmesiyle anılmıştır. Yine ismini taşıyan bir çeşit zehirli bitki olan Ebucehil Karpuzu (şernek, hanzal) adıyla birlikte zengin hayal ve benzetmelere konu olur. "Okumak" ve Ebu Cehl arasında bir anlam ilgisi kurularak, "bilmek, anlamak ve sır" kelimelerinin karşıtı olarak kullanılmıştır (Akkuş, 2000: 43). Ebu Cehl, Divan şairinin gözünde düşman ve ötekidir. Dolayısıyla ağıyar ve rakiptir. Şairler kendilerine rakip olarak gördükleri kişileri Ebu Cehl'e benzetmişlerdir.

Aşağıda verilen beyitte Bû Cehl, "câhil, anlamaz, bilir, sır" sözcükleri ile birlikte kullanılarak onun bilgisizliğine ve cahilliğine atıfta bulunulmuştur:

Asl-ı mâhiyyâtı her Bû Cehl-i câhil anlamaz

Ahmed-i Mürsel bilir şol sırrı kim eşyâdadır

Usûlî (İsen, 1990: 121)

Şair Nedîm'e ait aşağıdaki beyitte ise hanzal kelimesi ile Ebucehil karpuzu anlamındaki hanzal kelimesi ile bir çağrışım yapılmıştır:

Olsa eltâfınla ger nefs-i nebâtî şehd kâm

İktisâb eylerdi hanzal lezzet-i gül-şekkeri

Nedîm (Gölpınarlı, 2015: 22)

1.10. Ebû Leheb

Asıl adı Ebû Utbe Abdü'l-Uzzâ b. Abdülmuttalib b. Hâşim olup Hz. Muhammed'in amcası ve azılı düşmanlarından biridir. Güzelliği ve parlayan yanakları sebebiyle babası ona Ebû Leheb (Alev babası) lakabını vermiştir (Zavotçu, 2018: 194). İslam dinini kabul etmediği gibi, en büyük düşmanlığı göstererek peygambere sıkıntılar vermiş, çevresindekilerin İslamiyet'i kabul etmemeleri için çaba sarf etmiştir. Kâbe'nin koruyucusu olan Ebu Leheb, Bedir savaşı sonrasında çiçek hastalığından ölmüştür (Akkuş, 2000: 46). Edebiyatta adına Bû Leheb şeklinde de rastlanır ve daima olumsuz imajlarla yer edinir (Pala, 2004: 132).

Osmanlı şiirinde Ebû Leheb (Bû Leheb), genel olarak İslam Peygamberinin ad ve lakapları ile birlikte ele alınmıştır. *Nar-Nur* ikileminde ateş Ebu Leheb'i, nur ise İslam peygamberi ve ümmetini temsil eder. Yine Ebû Leheb şiirde, kötü şahsiyeti nedeniyle rakip ve sofu gibi olumsuz tiplerle birlikte yer almış, benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Şiirde rakip ve kaba-saba insan karşılığı olarak yer almıştır (Akkuş, 2000: 47). "Alev babası" manasına gelen lakabı sebebiyle *od*, *âteş*, *çerağ* ve *nûr* gibi ışığı hatırlatan sözcük ve mazmunlarla bir arada kullanılarak, İslam'a olan düşmanlığı ve zulmü ile anılmıştır (Zavotçu, 2018: 195).

Ağyâr kapın Kâ'besini beklemesin kim

Ahmed var iken hâfız ana Bû Leheb olmaz

Ahmed Paşa (Tarlan, 1992: 174)

Şaç tozundan oduma tâ sâkin ola Bû Leheb

Âb-ı rahmetdür dem-i Ahmed hakıyçün Bû Tûrâb

Şeyhî (İsen ve Kurnaz, 1990: 99)

1.11. Ebû Süfyân

Kureyş'in bir kolu olan Beni Ümeyye'nin reisi ve Muaviye'nin babasıdır. Aynı zamanda Hz. Muhammed'in süt kardeşidir. Çocukluk ve gençlik yılları birlikte geçmiş olmalarına rağmen, Hz. Muhammed peygamberliğini ilan edince 20 yıl süreyle ona düşman olup hem onun hem de Müslümanların aleyhinde hicivler söylemiştir. Bu sebeple İslam peygamberi tarafından görüldüğü yerde öldürülmesi istenmiştir. Daha sonra af dileyip Müslüman olmuş ve kötü işlerden el çekmiştir (Zavotçu, 2018: 196).

Divan şiirinde, Ebû Süfyân ismi, daha çok İslam'a karşı olmaları ile bilinen Ebû Cehil ve Ebû Leheb gibi isimlerle zikredilmiştir. Niyâzî-i Mısrî'ye ait aşağıdaki beyitte yer alan Süfyânî sözcüğü de, "Müslümanlara kötülük eden, sefil, kötü, alçak olan kimse" demek olup Ebû Süfyân'a atfen kullanılmıştır:

Şol ki Süfyânî artdı tuğyânı

Oldı şeytânî cân gözi kördür

Niyâzî-i Mısırî (Erdoğan, 1998: 49)

Ebû Süfyân'ın, oğlu Muâviye'den dolayı anıldığı da görülmektedir:

İşidüp İbn-i Ebi Süfyân anı

Zâhiren 'add itmedi 'isyân anı

Lâmi'î Çelebi (Arslan, 2001: 86)

1.12. Efrasiyab

Şehnâme'de adı geçen Turan'ın en büyük hükümdarlarından. Bütün İran'ı Pişdadiyan sülalesinden zapt ederek orada senelerce hüküm sürmüştür. Yıllarca süren savaşları *Şehnâme*'de önemli yer tutmaktadır (Levend, 1984: 159). Bir rivayete göre Alp Er-Tunga'nın *Şehnâme*'deki adıdır (Pala, 2004: 135). Keyhüsrev tarafından öldürülmüştür (Zavotçu, 2018: 198).

Efrâsiyâb Divan şiirinde, bazen yiğitliği bazen de zulmü ile anılır. Nâ'îli'ye ait aşağıdaki beyitte Efrâsiyâb zulm kelimesi ile birlikte ele alınmıştır:

Husrev-nijâd-ı adl ki Efrâsiyâb-ı zulm

Mahv ola âteş-i gazabından duhân gibi

Nâ'îli (İpekten, 1990: 53)

Nâbî de aşağıdaki beytinde, yıllarca İranlılarla mücadele etmiş Turanın en büyük padişahlarından biri olan Efrâsiyâb'ı, övdüğü hükümdarın saray ahırının sorumlusu konumuna uygun görmektedir. Üstelik Şaire göre, o temiz yürekli hükümdar (Sultan Mustafa) Efrâsiyâb'a böyle bir görev verirse bu, Efrâsiyâb'ın onu hak etmiş olmasından değil, hükümdarın alçakgönüllülüğündendir (Çetinkaya, 2011: 43):

O sâf-dil ki iderse tevâzu'undan ider

Sıtabl-ı hassına Efrâsiyâb'ı mîr-âhûr

Nâbî (Bilkan, 1997: 42)

1.13. Ehrimen/Ehremen (Şeytan, İblis)

Şeytan ve dev manalarına gelen Ehrimen sözcüğü, Zerdüştlükte kötülük ve karanlık tanrısı için kullanılmaktadır. İnanişâ göre, Hürmüz adlı hayır, nur ve gündüz ilahıyla daima düşmanlık ettiğinden, dünyadaki bütün hayır ve şer bunlardan zuhur edermiş (Onay, 2009: 164) Edebiyatta daha çok ilk iki anlamıyla Süleyman peygamber ile anılır. Şeytanların ordusunu yönettiğine inanılan Ehrimen aynı zamanda bir çirkinlik sembolüdür. Kelimenin Ehremen şekli de kullanılmaktadır (Pala, 2004: 136). Ehrimen, aşağıdaki beyitlerden ilkinde şeytan, ikincisinde ise dev manasında kullanılmıştır:

Dûr eyledün dürûg ile cennetden Âdemi

Lâ'ik degül mi sana rakîb ehremen disem

Hamdî (Özyıldırım, 1999: 60)

Dünyâ denî durur ana dâna tayanmaya

Dîn âdemini aldayımaz dîv-i Ehremen

Şeyhî (İsen ve Kurnaz, 1990: 46)

1.14. Firavun (Fir'avn)

“Azamet ve ceberut sahibi olmak” anlamındadır (Pala, 2004:157). Firavun (Pharon), eski Mısır kabilelerinden Amalika-Kıpt krallarına verilen unvandır. Mısır’da ölen kralın tanrı ile birleşip yeni bedende varlığını devam ettirdiğine inanıldığı için, Firavun hem kral, hem tanrının oğlu sayılmıştır. Firavun 26 kuşağın unvanı olarak kullanılmıştır (Akkuş, 2000: 55). İçlerindeki en meşhuru Hz. Mûsâ zamanında yaşamış olanıdır.

Kur’ân’da Mûsâ döneminin Firavun’u zalim, kibirli, ilahlık iddiası taşıyan olumsuzluklarıyla anılır. Buna göre, Firavun ve çevresine tebliğde bulunan Mûsâ, çevredekilerin kışkırtmasıyla Firavun’un zulmüne maruz kalmış, imtihan için Firavun ve kavminin üzerine çekirge, haşere ve tufan gibi belalar gönderilmiş, uygarlıkları zarar görmüş ve kıtlıklar yaşanmıştır. Mûsâ asa mucizesini Firavun’un sihirbazlarına karşı sergilemiştir (Akkuş, 2000: 55). Bunlar gibi Mûsâ-Firavun arasında gerçekleşen hadise ve anlatmaların sayısı oldukça fazladır. Yusuf peygamber dönemindeki Firavun’la ilgili kıssalara yer verilmekle birlikte edebiyatta daha çok Mûsâ dönemindeki Firavun’dan söz edilmiştir.

Edebiyatta daha çok Mûsâ ile olan ilişkisi yüzünden yer edinmiştir. Zalimliği, kahrolması, boğulması yönleriyle rakibe benzetilip bedduada bulunulur. Sevgilinin acımasızlığı ve aşığa karşı zalimce davranışları nedeniyle sitem içinde anılır (Pala, 2004: 157).

Doğu edebiyatlarında Firavun, Nemrut, Cengiz ve Hülâgü gibi zulmü temsil eder. Osmanlı edebiyatında, Firavun İsrailî anlatmaları başta olmak üzere, Kur’ân, hadis, tefsir ve tarih kayıtları esas alınarak mazmunlaştırılmıştır. Firavun, Mûsâ, Harun, zalim veziri Hâmân ve Mûsâ’yı evlatlık alan karısı Asiye ile birlikte beyitlerde yer alır. Mûsâ’nın sepetle suya atılışı ve Firavun’un mucize sonucu ikiye yarılan denizde boğulup yok edilişi anımsatılarak, Nil ve Kızıldeniz kelimeleriyle birlikte hatırlanmıştır. Firavun, zulüm, inat, kibir ve gururun sembolüdür. Tasavvufta ise Firavun nefsi temsil eder (Akkuş, 2000: 56).

15. yüzyıl Divan şairlerinden olan Ahmet Paşa aşağıdaki beytinde, Mûsâ-Firavun ilişkisine atıfta bulunarak, sevgilinin güzellik unsurlarından olan yanağındaki tüy ve çizgileri, Mûsâ’nın denizde helak ettiği askerlere benzetmiştir:

San leşker-i Fir'avn idi bu hatt-ı gubârın

Kim ârızın âbında helâk eyledi Mûsâ

Ahmet Paşa (Tarlan, 1992: 123)

Ahmet Paşa ile çağdaş olan Necâtî de, Mûsâ’nın mucize gösterip Nil nehrini ikiye ayırması mucizesi sonrası, Firavun ve askerlerinin yok suda helak oluşuna telmihte bulunmuştur:

Yâ meğer kim leşker-i Fir'avn ederler helâk

Nil şakk olmuş durur Mûsâ elinde bî-gümân

Necâtî Beğ (Tarlan, 1992: 343)

1.15. Gayûr (Gayûr-ı Bağdâd)

Bağdatlı Gayur diye bilinen ünlü bir deyyûstur. Etrafında topladığı sâzende ve hânende cariyeleri erkeklere satarak geçinen tarihin ünlü karhanecilerindendir (Onay, 2009: 200; Pala, 2004: 163).

Oldular sanki Gayûr-ı Bağdâd

Kapısında bulunur tabl-ı fesâd

Seyyid Vehbî (Onay, 2009: 200)

Vehbî'ye ait olduğu aktarılan yukarıdaki beyitte geçen *tabl-ı fesâd* kelimesinden hareketle eski devirlerde kötü kadınların iş yaptığı evlerin kapılarına kırmızı renkli fenerler astıkları, daha eski devirlerde veya başka yerlerde, o evin bir genelev olduğunu işaret edecek olan bir çeşit bayrak veya davul gibi nesnelere astıkları anlaşılmaktadır.

1.16. Haccâc

Emevîler'e sadakatle bağlı olduğundan "Küleyb" (köpek yavrusu) lakabıyla da tanınır. Okuma yazma bildiği, küçük yaşlarda Kur'an-ı Kerim'i ezberlediği ve Tâif'ten ayrılincaya kadar babasının yanında kardeşiyle birlikte çocuklara Kur'an öğrettiği rivayet edilir. Muâviye b. Ebû Süfyân'ın iktidarı ele geçirdiği yıllarda dünyaya gelen Haccâc onun saltanatı döneminde yetişti. Bütün gücünü Emevî saltanatının ayakta kalması için harcayan Haccâc, yirmi beş yılı aşkın bir mücadeleden sonra Kûfe ile Basra arasındaki kendi kurduğu Vâsıt şehrinde ölmüştür. Mezarının tahrip edilmesi ihtimaline karşı sapa bir yere gömülerek üzerinden akarsu geçirilmiştir (Aycan, 1996, 427). Emevî komutanlarından olup halife Abdümelik b. Mervan zamanında ordunun başına geçmiş ve Mekke ile Hicaz bölgelerini ele geçirmiştir (Pala, 2004: 180). "Zalim" lakabıyla anılan Haccâc, rivayetlere göre 120 bin kişiyi öldürmüştü, öldüğünde de hapisanelerde 50 bin kişi bulunmaktaymış. Mekke'ye girdiğinde şehri yakıp yıkmış Kâbe'ye de zarar vermiştir (Zavotçu, 2018: 275).

Zalim, cebbar ve kan dökücü gibi sıfatlarla anılan Haccâc'ın Kur'an'a çok hürmet ettiği ve hafızları toplayarak Kur'an'ın harfleriyle ilgili çeşitli çalışmalar yaptırdığını, ayrıca muhtelif surelerde geçen on bir kelimenin imlasını belirli bir kıraate göre tesbit ettirdiğini ve kendisinin de her gece Kur'an-ı Kerim okuduğu ifade edilmiştir. Kur'an'ın harekelenmesi ve noktalanması işini sürdürdüğü bilinmektedir. Aynı zamanda ünlü bir hatip olan Haccâc'ın çok fasih ve belâğ bir dili vardı; Irak'a vali tayin edildiğinde okuduğu hutbe Arap edebiyatının örnek metinleri arasında yer alır (Aycan, 1996, 428).

Edebiyatta zalimliğiyle anılan Haccâc, Divan şiirinde de zulüm simgesi olarak ele alınmaktadır. Haccâc'a şiirinde olumsuz manada yer veren şairlerden biri de Fuzûlî'dir:

Adını hâcî koyup Haccâc ondan yahşıdır

Bahs ile hacce giden çöllerde ser-gerdân olur

Fuzûlî, (Akyüz vd., 2000: 176)

Gelibolulu Mustafa Âlî aşağıdaki beytinde, vefasız ümmetin Hz. Hüseyin'e Kербela'da yaptıklarını, Zalim Haccâc'ın peygamber ahabına yapmamıştır diyerek, Yezîd ile Haccâc'ın zulmü arasında bir mukayese yapmıştır:

Ana itdikleri zulm ü cefâyı bî-vefâ ümmet

Resûl ashâbına Haccâc-ı zâlim itmedi hâşâ

(Aksoyak, 2018: 114)

1.17. Hâmân

Mûsâ peygamber zamanındaki Firavun'un en yakın adamı, veziri olarak bilinen ve zalimliği ile tanınan bir kişidir (Pala, 2004: 187; Zavotçu, 2018: 289). "*Haman şahıs adı veya rahiplerin kullandığı bir unvandır. Firavun'un saray yetkililerinden biri veya başrahiptir. Mısır dininde başrahip tanrının kişileştirilmiş şeklidir. Hazine, maliye, tanrısal yapıların imarı gibi geniş dinî ve siyasî yetkilere sahiptir*" (Akkuş, 2000: 61). Bu sebeple birden fazla Firavun olduğu gibi her Firavun'un yanında bir de Hâmân vardır. Edebiyatta kötülüğü ve zalimliği ile anılan Hâmân, Mûsâ peygamber zamanında yaşamış olan Firavun'un veziridir.

Yahudi kaynaklarında Musevî düşmanı İranlı bir vezir olarak gösterilen Hâmân, kâhinlerden Mûsâ'nın doğacağını öğrenip Firavun'a erkek çocukları öldürtmesini tavsiye eden kişidir. O da Karûn gibi çok zenginmiş (Pala, 2004: 187).

“Hâmân adı Kur’ân-ı Kerîm’de altı âyette Firavun’la birlikte zikredilmektedir (el-Kasas 28/6, 8, 38; el-Ankebût 29/39; Gâfir 40/24, 36). Bu âyetlerden anlaşıldığına göre Allah, Hz. Mûsâ’yı âyetler, mucizeler ve delillerle Firavun, Hâmân ve Kârûn’a göndermiş, fakat onlar Mûsâ’yı “çok yalancı bir sihirbaz” diye suçlayarak tebliğini reddetmişlerdir (el-Ankebût 29/39; Gâfir 40/23-24). Hatta ilâhlık iddiasında bulunan Firavun, Mûsâ’nın kendisini yüce Allah’ı kabule davet etmesi üzerine kavminin ileri gelenlerine, “Sizin için benden başka bir tanrı tanımıyorum” demiş, Hâmân’dan da Mûsâ’nın tanrısına ulaşip O’nu bulmak için kendisine bir kule yapmasını istemiştir (el-Kasas 28/38; Gâfir 40/36-37). Nihayet Kârûn, Firavun ve Hâmân günahları sebebiyle cezalandırılmıştır (el-Ankebût 29/39). Kur’an’da adı geçen Hâmân, Hz. Mûsâ’nın muhatap olup mücadele ettiği Firavun’un veziri veya onun sarayındaki önemli şahsiyetlerden biri ya da Amon kültürünün başrahibi olmalıdır” (Kuzgun, 1997: 436).

Hâmân, Firavun emriyle iki mühim iş yapmıştır. Bunlardan biri *Sarh-ı Hâmân* diye bilinen yüksek bir kuledir. Firavun, Mûsâ’nın inanmaya davet ettiği tanrısına ulaşabilmek için yüksek bir kule yapmasını istemiştir. Diğer de büyük bir sepete bağladığı gerges (kerkes) kuşları ile onların üstüne bağladığı et parçasıdır ki Firavun buna binerek Mûsâ’nın tanrısını vurmaya planlamıştır (Pala, 2004: 187).

Divan şiirinde kötülükleri nedeniyle cezalandırılmanın sembolü olan Hâmân, Firavun ile birlikte zulmün sembolü olarak ele alınıp beddua ile anılır. Rakip tipi de Hâmân’a teşbih edilir. Aşağıdaki beyitte, Bâkî memduhuna, düşmanlarının sonunun Firavun ile Hâmân gibi olması için bedduada bulunmuştur:

Belâ gird-âbına salsun ‘adûnı nâ-bedîd itsün

Fenâ deryasına gark eyleyen Fir’avn u Hâmânı

Bâkî (Küçük, 1994: 35)

Nedîm ise rasad ve Sarh-ı Hâmân mazmunları ile Hâmân’a telmihte bulunmuştur:

Kevkeb-i âlisin idrâk edemez erbâb-ı fen

Etseler vaz’-ı rasad tâ Sarh-ı Hâmân üstüne

Nedîm (Gölpınarlı, 2015: 12)

1.18. Hind

Kureyş’in büyüklerinden Ebû Süfyân’ın karısının lakabıdır. Hz. Hamza’nın şehit edilmesine Vahşî adlı köleyi azmettiren kadındır (Akkuş, 2000: 78). Bedir savaşında öldürülen babasının, amcasının ve kardeşinin intikamını almak için Uhud savaşında köle Vahşî tarafından öldürülen Hamza’nın ciğerini koparttırarak ağzında çiğnemiş, bu yüzden kendisine *Âkile’tü’l-ekbâd* (ciğer-hâre) lakabı verilmiştir (Onay, 2009: 234).

Divan şiirinde Hind’in öfkesi ve Hamza’nın göğsünden çıkarılmış ciğerlerini ısırması hadisesine telmihte bulunulmuştur (Akkuş, 2000: 78). Ayrıca *ciğer-hâre* lakabından dolayı da hatırlanmıştır. Hoca Neş’et de aşağıdaki beytinde, Hz. Hamza’nın ciğerlerini koparttırıp ağzında çiğneyen Hind’e telmih yoluyla yer vermiştir:

Sitem-i Hind-ciger-i hâre-i dehri gör kim

Eşkimin katrelerinde cigerim pâresi var

Hoca Neş’et (Oğraş, 1991: 244)

Azmî-zâde Hâletî ise câdû-yı ciğer-hâr tamlamasıyla Hind'e atıfta bulunmuştur:

Ol şûh ele âyîne alup çeşmine baksun

Görsün nic'olur hey'et-i câdû-yı ciger-h'âr

Azmî-zâde Hâletî (Kaya, 1996: 396)

1.19. Hülâgû

Cengiz Han'ın torunu, Toluy Han'ın oğlu olup İran'da hüküm süren İlhanlı devletinin kurucusu ve ilk hükümdarındır (Zavotçu, 2018: 331). Hicrî 660'da Tatar ordularıyla Bağdat'ın altını üstüne getirmiş, evlat ve hanedanıyla Abbasi halifesi Mustasım'ı ve sekiz yüz bin insanı katlederek nefes alır bir can bırakmamış ve misli görülmemiş bir zulüm yaptığı için kanlı katil timsali telakki edilmiştir (Onay, 2009: 241).

Hülâgû, hükümdarlığı süresinde yaptığı yağma, tahrip ve halkı kılıçtan geçirme olaylarıyla birlikte anılır. Bağdat'ın işgali ve Abbâsî halifeliğine son verilmesi İslam tarihi ve medeniyeti açısından bir dönüm noktası olmuştur. Tarihte eşine az rastlanır bir katliam yapılmış, cesetlerden yayılan kokular Hülâgû'yu dahi şehirden uzaklaştırmak zorunda bırakmıştır. Cami ve kütüphaneler tahrip edilmiş, kitaplar Dicle'ye atılmış, nehir günlerce mürekkep renginde akmıştır. Bu istila sadece Bağdat için değil bütün İslam dünyası için bir felaket olmuştur. Bu tarihten itibaren İslam medeniyetinin duraklamaya ve gerilemeye başladığı görülür (Yuvalı, 1998: 474).

Bundan dolayı Hülâgû, Divan şiirinde yağma, çapul ve kötü niyetli padişah kişiliğiyle anılır (Pala, 2004: 216). Hülâgû'ya atıfta bulunarak sevgiliyi Hülâgû'ya benzeten Nedîm de aşağıda verilen beyitte, sevgiliye veya güzele kâfir diye seslenmekte ve tahammül mülkünü yıktın demektedir. Tahammül mülkünün yıkılması sabrın, dayanma gücünün sona ermesidir. Bunu da Hülâgû Han'ın yaptıklarıyla bağdaştırmakta, sevgilinin muamelesi ile Hülâgû Han'ın yaptıkları arasında benzerlik ilgisi kurmaktadır:

Tahammül mülkünü yıkdın Hülâgû Han mısın kâfir

Aman dünyâyı yakdın âteş-i sûzan mısın kâfir

Nedîm (Gölpınarlı, 2015: 267)

Şairler hem sevgiliyi ve güzellik unsurlarını hem de rakibi Hülâgû'ya benzetirler. Nâ'îlî de aşağıdaki beyitte, sevgiliyi Hülâgû'ya, kirpiklerini de Hülâgû'nun ordusundaki Tatar askerlerine teşbih etmiştir:

Döndü Bağdâd-ı dile kişver-i cân ahdinde

Müjeler leşger-i Tatar u Hülâgûsun sen

Nâ'îlî (İpekten, 1990: 268)

1.20. Kâbil

Kardeşi Hâbil'i öldürüp, insanlık tarihinde ilk katil olarak bilinen, ilk insan ve ilk peygamber olan Âdem peygamberin büyük oğludur. Temelde Âdem ve Havvâ'nın çocuklarından Kâbil'in kardeşi Hâbil'i öldürmesine dayanan Hâbil-Kâbil kıssası hemen hemen her dinî metinde kendine yer bulmuştur. Bu kıssa hakkında uzun rivayetler olsa da, bütün anlatımlar, kıskançlık düşüncesi üzerine kurulu iki ana rivayete dayanmaktadır. İlk rivayete göre, Hâbil ile Kâbil, Allah'a birer kurban adarlar. Hâbil'in adağı kabul edilip, Kâbil'in adağı kabul görmeyince, Kâbil kıskançlığından kardeşi Hâbil'i taşla öldürür. Kâbil kardeşinin cesedini nasıl yok edeceğini düşünürken bir karganın yeri eşelediğini görür ve ondan ilham alarak Hâbil'i toprağa gömer. İşte yeryüzünde ilk öldürme hadisesi, ilk kan dökme, ilk kötülük budur (Pala, 2004: 179). Diğer rivayete göre, Âdem ile Havvâ'nın çocukları biri erkek biri kız olmak üzere

daima ikiz doğmaktadır. Âdem de bir batında doğan erkeği diğer batında doğan kızla evlendirmektedir. Hâbil'den büyük olan Kâbil, ikizi İklima'yı (Aklima) güzelliği sebebiyle ondan kıskanıp kendisi evlenmek ister. İsteği gerçekleşmeyince de kardeşi Hâbil'i öldürür (Zavotçu, 2018: 377).

Hâbil-Kâbil kıssası zamanla mitolojiler başta olmak üzere farklı din, dil ve kültürlerdeki anlatımlarla zenginleşmiş ve değişikliklere uğramıştır. Kâbil kültür tarihinde kıskançlığı temsil eder. İnsanlık tarihinde Hâbil masumiyetin, Kâbil ise kötülüğün sembolüdür (Akkuş, 2000: 106). Divan şiirinde de, Kâbil, kan dökücülük, haksızlık, adaletsizlik ve kıskançlık gibi kötülükler için telmih yoluyla anılır. Fuzûlî de aşağıdaki beyitte, kan dökme, merdüm ve Kâbil kelimelerini tevriyeli kullanarak söz konusu kıssaya telmihte bulunmuştur:

N'ola kan dökmekte mâhir olsa çeşmüm merdümi

Nutfe-i Kâbil'dür ü gamzen kimi üstâdı var

Fuzûlî (Akyüz vd., 2000: 167)

Bazen sevgili güzellik unsurları ve aşkın öldürücülüğü ile bazen de rakip kıskançlığı yönüyle Kâbil'e benzetilir. Nâ'îlî de, sevgilinin gamzesinin öldürücülüğü ile Kâbil arasında benzerlik ilgisi kurmuştur:

Cân vermeden o gamze-i dildûza kim kaçar

Kâbil midir hadeng-i kazâ-kârdan gürüz

Nâ'îlî (İpekten, 1990: 219)

1.21. Kahramân

İran mitolojisinde, Pişdadiyan sülalesine mensup hükümdarlarından Tahmurs'un oğlu olarak sunulan ve Kahramân-ı Kâtil lakabı ile de anılan tarihî-efsanevi bir pehlivandır (Levend, 1984:156; Zavotçu, 2018: 381). Şehname'de geçmemekle birlikte Tahmurs'un oğlu olarak anılır (Tökel, 2016: 163). Üç yaşında iken devler kendisini alıp Kaf Dağı'na götürmüşler ve orada aslan sütüyle beslemişler. On dört yaşına girince etrafına öyle bir dehşet salmış ki devler yüzüne bakmaktan korkar olmuş. Devlerle güreşir ve onları saman çöpü gibi kaldırıp yere fırlatmış. İki parmağıyla kaldırdığı gürzünü devler iki elle kaldıramazlarmış. Gangam isminde elmadan bir kılıcı varmış ki karanlıkta mehtap gibi parlarmış. Bir gün kendi kendine "Ben bu devlere benzemiyorum, nasıl olur da bunların arasında bulunurum?" diye sorup, devleri tehdit ederek onlardan gerçeği öğrenmiş. Daha sonra bir gergedanın sırtına binerek memleketine geri dönmüş ve orada savaşta binlerce kişiyi kılıçtan geçirmiştir. Namı Acem ve Osmanlı şairlerine sermaye kalmıştır (Onay, 2009: 266). Başka bir rivayete göre ise ergenlik çağına gelince suda aksini görüp devlere benzemediğini anlayıp, bindiği gergedan sırtında insanların olduğu yere gelmiş. Orada birçok kişiyi öldürmüş. Rüstem'e yenilmiş (Pala, 2004: 252).

Kahramân, Divan şiirinde, devlerle savaşıp aralarından sağ salim kurtulmasından dolayı yiğitlik ve yüreklilik simgesi olarak anıldığı (Zavotçu, 2018: 382) gibi lakabından ve yaptıklarından ötürü "öfke, hışm, gazab" vb. kötü sıfatlarla birlikte kullanılmaktadır. Yine ismi beyitlerde yenildiği Rüstem'le birlikte geçmektedir. Aşağıdaki beyitlerde de gazabı ve Kâtil lakabı ile birlikte anılmıştır:

Çekdikçe çeşmi hışm ile şimşîr-i gamzesin

Uşşâka dehşet-i gazâb-ı Kahramân verir

Nef'î (Akkuş, 1993: 56)

Bir şâha esîr oldu kim bu dil

Her bendesi Kahramân-ı Kâtil

Şeyh Galib (Ece, 2012: 481)

1.22. Kârûn

Kur'an'da adı Firavun ve Hâmân'la birlikte anılan, Mûsâ peygamber zamanında yaşamış, zenginliği, cimriliği, Allah'a olan isyanıyla tanınan, sonunda malı ve mülküyle yere geçmiş İsrailoğullarına zulmeden zengin kişidir (Zavotçu, 2018: 388). Mûsâ peygamberin akrabasından olup delâletiyle toprağı altın yapma sanatı olan kimyâyı öğrenmiş ve bu sayede çok zengin olmuştur. Zenginliği ve serveti ile ilgili doğu kaynaklarında sayısız bilgi ve tartışma mevcuttur (Onay, 2009: 277).

Rivayetlere göre başlangıçta yoksul biridir. Mûsâ aracılığıyla kimya öğrenir. Mûsâ ve İsrailoğullarını küçümser. Mûsâ'yı sahtekârlık ve sihirbazlıkla suçlar. Mûsâ zenginliği ile övünen Kârûn'a servetinin onda birini ihtiyaç sahiplerine dağıtmasını ister. Malını paylaşmak istemeyen Kârûn, Mûsâ'nın duası üzerine içinde bulunduğu sarayı ve serveti ile yer altına geçmiştir. Ebedî olarak yer altında kalacağı ifade edilen bu hazineye *Dahme-i Kârûn* denmiştir (Akkuş, 2000: 108). Kârûn'un hazinelerine *Genc-i Revân* denilmiştir (Pala, 2004: 258).

Kârûn, Divan şiirinde, zenginlik ve cimrilik sembolü olarak kullanılmış ve ibretlik akıbeti ile anılmıştır. Memduhun şaire yapacağı bağış ile Kârûn zenginliği arasında ilgi kurulmuştur (Akkuş, 2000: 108). Özellikle tasavvufi metinlerde dünya malının geçiciliğine vurgu yapmak ve gönül zenginliğini ön plana çıkarmak için Kârûn ve servetine telmih yapılmıştır. Şiirde daha çok Firavun ve Hâmân gibi kötü şahsiyetlerle birlikte hatırlanmıştır.

Şeyhî aşağıdaki beytinde mal mülk edinmenin boş ve geçici bir uğraş olduğuna vurgu için Kârûn'a atıfta bulunmuştur:

Yâr ile olan hem-nefes ayş ol sürer âlemde bes

Mâl ile mülk etme heves Kârûn'a bak Fağfûr'u gör

Şeyhî (İsen ve Kurnaz, 1990: 170)

Fuzûlî de, "her ne kadar parasız, aşağılık, hakarete uğramış ve alçak isem de her an öyle hayal eylerim ki, sanki Karun'um" diyerek, hayallerindeki zenginlik ile Kârûn'un serveti arasında bir anlam ilgisi kurmuştur:

Egerçi müflis ü pest ü muhakkar u dünem

Dem-â-dem öyle hayâl eylerim ki Kârûn'em

Fuzûlî (Akyüz vd., 2000: 288)

1.23. Mezdek

İran'ın Sâsâniyan sülalesi hükümdarlarından Kubad'ın zamanında İbahiye mezhebini tesis etmiş ve Kubad'a da kabul ettirmiş ancak Kubad'ın oğlu Nûşirevan hükümdar olunca Mezdek'i öldürtmüş ve mezhebini yasaklamıştır (Levend, 1984: 162). Mezdek'e göre nur ile zulmet kadimdir. Nurun yaptığı işler iradesi dâhilinde yani hesaplıdır. Ateşe tapmak doğrudur. Her türlü mal ortak olup ahlak dışı işler de mubahtır. Bu kurallar birçok kişinin mizacına uygun düştüğü için birçok taraftar toplamıştır. Kubad zendost bir kişi olduğu için Mezdek dini çok yayılmıştır. Ancak Nûşirevan tahta geçince 80 bin müridiyle birlikte Mezdek'i öldürtmüştür (Pala, 2004: 314).

Mezdek, Divan şiirinde ismi çok anılan biri değildir. Yapılan taramalarda sadece Nedîm divanında bir beyitte ismine tesadüf edilmiştir:

Bâtil görünür ehl-i basîret nazarından

Bed-hâhının endîşesi çün mezheb-i Mezdek

Nedîm (Gölpınarlı, 2015: 187)

1.24. Muâviye

Muâviye bin Ebû Süfyân olarak tanınan, İslam Devleti'nin Ali'den sonraki halifesi ve Emevî Hanedanı'nın kurucusudur. İsmi tam künyesi, Ebû Abdîrrahmân Muâviye b. Ebî Süfyân Sahr b. Harb b. Ümeyye el-Ümevî el-Kureşî (ö. 60/680) şeklindedir. Ebû Süfyân ile Hind bint Utbe b. Rebîa'nın oğlu, Ümmü Habîbe bint Ebû Süfyân'dan dolayı Hz. Muhammed'in kayınbiraderidir. Hz. Muhammed'in peygamberliğini ilan etmesinden sonra Kureyş'in diğer ileri gelenleriyle birlikte İslâm'a cephe alan ve Bedir Savaşı'nın ardından üstlendiği Mekke liderliğini şehrin fethine kadar sürdüren babasının gözetiminde bir şehzade gibi büyümüş ve onunla birlikte fetih sırasında Müslüman olmuştur. Halifelik için oğlu Yezîd'i veliyet tayin ederek, devleti veraset kuralını esas alan bir hanedana dönüştürmüştür. Hz. Ali ile olan mücadelesi ve Hakem Olayı ile hafızalara kazınmıştır.

Edebi metinlerde daha çok olumsuz özellikleri ile anılan bir diğer şahsiyettir. Âl-i Abâ'ya karşı olan tutumu bunda etkili olmuştur. Bu yüzden ismi, Hz. Ali ve oğulları Hasan ile Hüseyin'le bir arada zikredilmiştir. Aşağıdaki beyitlerin ilkinde Hasan ile doğrudan, ikinci beyitte ise Hüseyin ile birlikte dolaylı olarak anılmıştır:

Ya'ni tedbîr-i bîm-i Sâriye 'ye

Hasan'ın sulhuna Mu'âviye 'ye

Mîrzâ-zâde Mehmed Sâlim (İnce, 1994: 57)

Fikr-i hasen gerek ker u ferrin belâ bile

Çün kim Hüseyin'e sakladığı Kerbelâ imiş

Şeyhî (İsen ve Kurnaz, 1990: 91)

Şadi Aydın beyitle ilgili şu bilgileri ifade etmiştir: “Şeyhî, bu beytinde; “Hz. Hasan, Muaviye'nin teklifine bela (evet) diyerek kerr ü fer etmiş yani hilafet iddiasından geri çekilmişti. Bu ise evet demesini bilmeyen Hz. Hüseyin'in başına Kerbelâ faciasının gelmesine sebep oldu. Beyitte, hasen/Hasen tevriyeli kullanılarak, hem isim hem "güzel" anlamına kullanılmıştır. Böylece; “İyi fikir, geri çekilmeyi ve bela/evet demesini bilmektir manası yanında, geri çekilmenin bir bela olduğunu ve Kerbelâ gibi daha büyük sıkıntılara yol açacağını bilmektir” şeklinde Hz. Hasan'a tedbirini över gibi yapıp gizliden bir sitem göndermiştir.” (Aydın, 2011: 26).

1.25. Nemrûd

Bâbil ülkesinin kurucusu sayılan ve Bâbil kulesini yaptıran kral olup, İbrâhîm peygamberin dinine karşı koyan, onunla mücadele eden, onu mancınkla yakalayıp ateşe attıran, ilahlık iddiasında bulunan ve sonunda Allah'ın kendisine musallat ettiği sinekle baş edemeyip öldüğü rivayet edilen büyük inkârcılardan biridir (Zavotçu, 2018: 518; Onay, 2009: 245). Kelimenin doğru okunuşu Nimrûd (Namruz, Nimrud, Nimod) olup bütün Bâbil hükümdarlarına verilen bir unvan olduğu sanılmaktadır (Pala, 2004: 356; Akkuş, 2000: 140).

Rivayete göre burnundan giren bir sinek beynini kemirmiş. Bundan rahatsız olduğu için etrafi pamukla çevrili bir tokmakla başını yavaş yavaş tokmaklattırılmış. Birgün tokmakçı, pamuğun içine bir güz koyup başına vurmuş ve onu öldürmüştür (Batuk, 2006: 554).

Edebiyatta Nemrûd, İbrâhîm kıssasının tenasüpleriyle anılır. Ateş-gül bahçesi telmihine başvurulur. Rakibin verdiği rahatsızlık Halil-Nemrûd ilgisi ile hatırlanır. Nemrûd diğer zalimlerle birlikte zulmün sembolü olarak şiirde yer alır (Akkuş, 2000: 142).

“Nemrûd, inançsızlığı ve Hz. İbrâhîm’le mücadelesi dolayısıyla Divan şairleri tarafından telmihlere ve mecazlara konu edilen isimler arasında yer almıştır. Hz. İbrâhîm’in Allah’a bağlılığı, Nemrûd’a karşı gelmesi, başkasından yardım istememesi, ateşe atılmaya razı olması yanında inancı uğruna seve seve çektikleri âşıkla mâşuk arasındaki ilişkinin derecesini gösteren bir ölçü olarak kabul edilmiştir. Nemrûd’un Hz. İbrâhîm’i öldürmek için yaktığı ateş ve bu ateşten çıkan duman üzerinde duran şairler ateşi sevgilinin al yanağına ve yanak üzerindeki duman renkli ayva tüylerini o ateşin dumanına benzetmişler” (Pala, 2006: 555).

Şeyh Galib de, *Hüsn ü Aşk* adlı mesnevisinden alınan aşağıdaki beyitte, sevgilinin yanağındaki ayva tüylerini, Nemrûd’un yaktığı ateşin dumanına benzetmiştir:

Hatt-ı ruhi dūd-ı nâr-ı Nemrûd

La’l-i lebi Kevser-i mey-âlûd

Şeyh Galib (Ece, 2012: 242)

Nâbî, düşmanın ihtişam ve debdebesinden korkmamak gerektiğini, bir sivrisineğin kibirli Nemrud’u mağlûp etmesi olayına telmihte bulunarak örneklendirmiştir:

Düşmen-i mağrûrun olma satvetinden tersnâk

Peşşe vîran-sâz-ı mağz-ı nahvet-i Nemrûd olur

Nâbî (Bilkan, 1997: 536)

1.26. Patrona Halil

Kendi ismi ile bilinen 1730 yılında başlayıp Lale devrinin sona ermesine neden olan isyanın elebaşısıdır. Arnavut asıllı olan Patrona Halil, Horpeşte’de doğmuş, Patrona Gemisi’nde levend olarak çalışmıştır. Gemide meydana gelen isyana karışmış, hayatını kurtarmak için Rumeli’ye kaçmış, Niş’te de bir isyana karışmış bu kez de İstanbul’a kaçmıştır (Zavotçu, 2018: 545). 1730 yılında ortaya çıkan Patrona Halil isyanına önderlik etmiş, bu isyanla III. Ahmet dönemi sona ermiş, Lale devri olarak bilinen dönem kapanmış, Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa başta olmak üzere pek çok devlet adamı ya idam edilmiş veya canice parçalanarak öldürülmüştür. İsyân sonunda I. Mahmut tahta çıkmış ve fakat yaklaşık kırk yedi gün boyunca padişahın değil Patrona Halil ve arkadaşlarının istekleri devletin işleyişinde baskın bir rol oynamıştı. Patrona ve arkadaşları bu kısa süreli iktidarlarının ardından padişah emriyle ancak bir tuzak sonucu yok edilmişlerdir (Tökel, 2004).

Divan şiirinde sadece Sâlim’in şiirinde andığı Patrona Halil, olumsuz özellikleriyle zikredilmiştir. Kaside boyunca Patrona Halil ve arkadaşlarından kötü bir biçimde söz eden Sâlim, aşağıdaki beyitte ondan kâfir-i bi’llâh diye söz etmiştir:

Patrona nâmına bir kâfir-i bi’llâh dahı

Bir iki nâmı bilinmez köpek ibni rüsvâ

Sâlim, (İnce, 1994: 142)

1.27. Rüstem Paşa

Kânûnî Sultan Süleyman devri sadrazamlarından olup Hırvat asıllıdır. Dokuz yıllık sadrazamlığı sırasında gerçekleşen Şehzade Mustafa’nın öldürülmesi olayında parmağı olduğu gerekçesi ile yeniçerilerin ve halkın tepkisi sonucu görevden azledilmiştir. Bu azledilmede şair Yahyâ Beğ’in

Şehzade Mustafa için yazdığı mersiyesinin de etkili olduğu söylenir (Zavotçu, 2018: 574). Kânûnî'nin kızı Mihrimah Sultan ile evli olan Rüstem iki yıllık aradan sonra yeniden sadrazam olmuş ve görevini altı yıl daha sürdürmüştür (Afyoncu, 2008).

Divan şiirinde Şehzade Mustafa'nın öldürülmesinde parmağı olduğu gerekçesiyle olumsuz özellikleriyle ve kötü bir şahsiyet olarak anılmıştır. Taşlıcalı Yahya Beğ, Şehzade Mustafa Mersiyesi olarak bilinen manzumesinden alınan aşağıdaki bölümde, Rüstem Paşa'yı Şehzade Mustafa'nın ölümünden sorumlu tutar ve padişahın onun canını almasını ister:

*Getürdi arkasını yire Zâl-i devr ü zemân
Vücûdına sitem-i Rüstem ile irdi ziyân
Döküldi gözyaşı yılduzları çoğaldı figân
Dem-i memâti kıyâmet gününden oldu nişân
Girîv ü nâle vü zâr ile toldı kevn ü mekân
Akar su gibi müdâm aglamakda pîr ü cüvân
Vücûd iline akın saldı akdı eşk-i revân
Eyâ serîr-i seâdetde pâdişâh-ı cihân
O cân-ı âdemiyân oldu hâk ile yeksân
Diri kala ne revâdur fesâd iden şeytân
Nesîm-i subh gibi yirde koma âhumuzu
Hakâret eylediler nesl-i pâdişâhumuzu*

Yahyâ Beğ (Şentürk, 1998: 47-56)

1.28. Şeddâd

Hûd Peygamber zamanında yaşamış olup Yemen'deki Âd kavminin hükümdarıdır. Rivayetlere göre, peygamberlerden ve salih kişilerden işitmiş olduğu Cennet tasvirlerinden hareketle *Bâğ-ı İrem* adı verilen efsânevî bahçeleri yaptıran, Tanrılık iddiasında bulunan ve zulmüyle ünlenen bir hükümdardır (Zavotçu, 2018: 654). Şeddâd, Âd b. İrem'in oğullarından biridir. Diğer kardeşi Şedîd adını taşır. Şeddâd babası Âd'ın yerine geçtikten sonra, Şam, İran, Mısır ve Hindistan'ı hâkimiyeti altına almış, imar faaliyetlerini ön plana çıkarmış, yaptırdığı su bentleri, bina, köşk ve bahçelerle ün kazanmıştır (Akkuş, 2000: 165). Bu yüzden kendisine kibir gelip tanrılık iddiasında bulunmuş, bunu ispat için de *Bâğ-ı İrem*'i ve içine bir de saray inşa ettirmiştir. Şeddâd ve ordusu, Suriye'de yapımı biten İrem Bağı'na doğru giderken yolda helak olmuşlar. Bugün büyük yapılara *Şeddâdî* bina adı verilmektedir (Pala, 2004: 423).

Şeddâd, dinî metinlerin rivayetlerine uygun olarak edebî metinlerde *Bâğ-ı İrem* vesilesi ile anılır (Akkuş, 2000: 165). Firavun ve Nemrûd gibi olumsuz vasıflara sahip kötü şahsiyetlerle birlikte zulmün sembolü olarak ele alınır.

Nesîmî aşağıdaki beyitte, sevgilinin kendisine yaptığı haksızlığı ve sevgilinin adaletsiz tutumunu, zalimlikleri ve adaletsizlikleri ile ün yapmış olan Nemrûd ve Şeddâd ile kıyaslamaktadır:

*Bu bî-dâdı mana hecrün itdi
Cihânda kılmadı Nemrûd u Şaddâd*

Nesîmî (Ayan, 2014: 228)

Yunus Emre de, Şeddâd'ın Cennetten daha güzel bir yer yapma iddiasıyla inşa ettirdiği Bâğ-ı İrem'e telmihte bulunarak, Şeddâd'ı olumsuz vasıflarıyla ünlenmiş olan Nemrûd ve Kârûn ile birlikte anmış ve böylelikle onu da kötü şahsiyetler statüsünde ele almıştır:

Şeddâd bir uçmak yaptı Nemrûd göge ok atdı

Kârûn'ı da yir yutdı Âdil Nuşîrvân kanı

Yunus Emre (Tatçı, 2005: 328)

1.29. Timur (Timurleng)

Türk-Moğol soyundan bir hükümdar olan Timur (1336-1405), bir ayağı total olmasından dolayı Aksak Timur olarak da bilinir (Pala, 2004: 458). Kendi adıyla bilinen Timur İmparatorluğu'nun kurucusudur. Fetihleri ve ele geçirdiği yerlerde yaptığı yağma, yıkım ve katliamlarla tanınmaktadır. Hükümdarlığı süresince doğu, batı, kuzey ve güney olmak üzere dört yöne akınlar yapıp pek çok yeri ele geçirmiştir. Ele geçirdiği yerleri yakıp yıkmış, taş üstünde taş koymamıştır. Girdiği ülkelerde binlerce insanı öldürüp zulmü ve katliamlarıyla tarihe geçmiştir. Horasan, Bağdat ve Anadolu'da (Sivas, Tokat) büyük yıkımlar gerçekleştirmiştir (Zavotçu, 2018: 689). 20 Temmuz 1402 tarihinde Ankara savaşında Yıldırım Bayezid'i yenip esir almış ve Semerkand'a geri dönmüştür. Orada yeni bir sefer hazırlığındayken vefat etmiştir (Pala, 2004: 458).

Divan şiirinde yakıp yıkması, acımasızlığı ve zulmüyle anılmıştır. Bâkî aşağıdaki beytinde sevgilinin gamzesini Tatar olarak değerlendirmiş, *özer-i leng* tamlaması ile de Timur'un total oluşuna ve lakabının Aksak Timur olmasına atıfta bulunmuştur:

Hezârân 'özer-i leng eyler kaçar meydâna gelmezdi

Eger Tâtâr-ı gamzen da 'vetitse cenge Tîmûrı

Bâkî (Küçük, 1994: 400)

Kadı Burhaneddin de yine Ahsah Timur ifadesiyle lakabına göndermede bulunmuştur:

Ezelde hak ne yazmış ise bolur

Göz neni ki göreceğ ise görür

İki 'âlemde haka sığınmışuz

Tohtamış ne ola ya Ahsah Temür

Kadı Burhaneddin (Ergin, 1980: 586)

1.30. Ye'cûc (Ye'cûc ve Me'cûc)

Nuh Peygamberin evlatlarından Yâfes'in soyundan oldukları rivayet edilen iki kabilenin adı (Tökel, 2016: 313). Ye'cûc, uzayda yaşadığına inanılan, herkese kötülük yaptığı için cezalandırılan ve kıyamete kadar diğer kavimlerle ilişkisi kesilen bir kavimdir. Kur'ân'da bu kavmin güneşe yakın bir yerde bulunduğu belirtilir. Deccâl ve Dabbetü'l-arz gibi kıyamet alametlerinden sayılır (Zavotçu, 2018: 728). Rivayete göre, bunlar kısa boylu, kulakları yerde sürünen çirkin yaratıklarımız. Sözlere garip ve anlayışları kıtmış. Geçtikleri yerlerde her şeyi yer süpürürlermiş. Son asırlarda müfessirler bu kavimlerin Çinliler olduklarını söylerler (Pala, 2004: 481). Tarihi belge ve kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamasına rağmen, tefsirlerde ve benzeri kaynaklarda, Ye'cûc ve Me'cûc'un nesepleri, fiziksel özellikleri, konuştukları dil, yaşadıkları coğrafya, yeme-içmedeki aşırılıkları gibi, insanlığın başına açacakları büyük belalar gibi konularda sayısız rivayetler bulunmaktadır (Tökel, 2016: 313). Bu rivayetlerin ortak noktası ise, söz konusu iki kabilenin kıyamete yakın bir zamanda ortaya çıkıp insanların başına büyük belalar açacaklarına inanılması ve kıyamet alameti sayılmalarıdır.

Ye'cûc ve Me'cûc, Divan şiirinde bir kötülük ve şer sembolü olarak kullanılmıştır. Haklarında ortaya atılan rivayetlere atıfta bulunan şairler genellikle, sevgiliden kaynaklı sıkıntı ve eziyetler ile Ye'cûc ve Me'cûc'un zulüm ve şiddetleri arasında bir ilgi kurmuşlardır (Tökel, 2016: 317). Bunun yanında, Ye'cûc ve Me'cûc kendileri için yapılan sed'den dolayı sed ve İskender mazmunları ile çok sık olarak bir arada kullanılmıştır. Bu durumda memduh devrin İskender'i olarak görülür.

Cihân emn ü emân buldı yine şemşîr-i pûlâdın

Belâ Ye'cûc'ına sedd eyledi İskender-i sâni

Bâkî (Küçük, 1994: 33)

Def-i Ye'cûc-ı gama işigidür sedd-i sedîd

Men'-i ceşş-i eleme der-gehidür hısn-ı hasin

Bâkî (Küçük, 1994: 71) / Nefî (Akkuş, 1993: 201)

1.31. Yezîd

Muâviye'nin oğlu ve Emevî Devleti'nin ikinci halifesidir. Şam'da doğmuştur (Zavotçu, 2018: 733). Kerbelâ olayı onun halifeliği zamanında meydana geldiği için özellikle Maktel-i Hüseyin'lerde adı çok anılmıştır (Pala, 2004: 482). Hz. Hüseyin'in 680 yılında Kerbelâ'da susuz bırakılması, türlü zulümlere uğraması ve başının gövdesinden ayrılarak şehit edilmesine sebep olmuştur. Hz. Muhammed'in ailesinden geride kalanlara da eziyetler etmiştir. Ehl-i Beyt'e olan bu tutumu nedeniyle sevilmeyen ve günümüzde dahi bazen adının küfür sözü olarak kullanıldığı görülmektedir.

Yezîd, Divan şiirinde de lanetle anılmakta ve sevilmeyen bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Şeref Hanım aşağıdaki beytinde, Yezîd'e seslenerek iki cihanda da yerinin olmadığını ifade etmiştir:

Yokdur iki cihânda yerin ancak ey Yezîd

Oldı yüzünden iki ziyân ağlamaz mısın

Şeref Hanım (Arslan, 2018: 28)

Karamanlı Aynî de Hz. Hüseyin'e yaptıklarından dolayı Yezîd'i lanet ile anmıştır:

Kâfir ü mü'mîn Yezîd'e kavm ile

İtdiler la'net kamu eşyâ Hüseyin

Karamanlı Aynî (Mermer, 1997: 91)

1.32. Züleyhâ (Zelîhâ)

Mısır azizinin eşi ve Yûsuf u Züleyha mesnevisinin kadın kahramanı (Zavotçu, 2018: 73). Yûsuf peygamber ile aralarında çeşitli olaylar geçen ve sonunda onun eşi olan kadın. Züleyhâ, Mağrib melikesi iken Mısır azizi ile evlenmiş ancak Hz. Yûsuf ile evleninceye kadar eline erkek eli değmemiştir. Daha evlenmeden Yûsuf'u rüyasında görüp âşık olmuş, Yûsuf'u görünce gömleğini yırtmış, karşılık alamayınca da onu zindana attırılmıştır (Pala, 2004: 490). Edebiyatta daha çok Yûsuf kıssası etrafında gelişen rivayetler ve güzelliği ile anılır. Fakat söz konusu kıssadaki eylemleri sebebiyle zaman zaman olumsuz ve kötü bir şahsiyet olarak da ele alınmıştır.

Züleyhâ, Divan şiirinde ihtişam, şaşaa, gösterişin ve soyluluğun sembolüdür. Kişiliği ile ilgili olarak en çok kullanılan imaj *etek/gömlek yırtma* imajıdır. Sevgilinin saçlarına el uzatan aşığın günahkâr gönlü ve dünya acuzesi Züleyhâ'ya benzetilmiştir. Züleyhâ, aynı zamanda nefsanî arzuları peşinde koşan insanı temsil eder (Akkuş, 2000: 183-184).

Züleyhâ, Bâkî'ye ait aşağıdaki beyitte, Yûsuf'a yaptığı hilesi ile (Yusuf'un eteğini yırtması) anılmıştır:

Gülün pîrâhen-i Yûsuf gibi dâmânı çâk olmuş

Nesîm-i perde-der kıldı meger mekr-i Zelîhâ'yı

Bâkî (Küçük, 1994: 36)

Ahmet Paşa'ya ait aşağıda verilen beyitte ise, "Aşk Zeliha'sı, bu can Yûsuf'una güzelliğinin Mısır'ında, çene çukurunu Mısır zindanı eyledi" sözleriyle Yûsuf Peygamber'in Züleyhâ'nın iftirası sonucunda zindana düşmesi hadisesine telmih yapılmaktadır:

Eyledi 'aşk Zelîha'sı bu cân Yûsuf'ına

Mısr-ı hüsnünde zenaâdânını zindân-ı Mısır

Ahmet Paşa (Tarlan, 1992: 159)

Bunların dışında topluluk, millet, kavim, dinler ve dinî grupların adları, çağrışım ögesi olarak şahıs veya insan yerine kullanıldığında, bazılarının kötü anlamlar kazandıkları ve olumsuz özelliklerle anıldıkları görülmektedir. Tatar, Tersâ (Hiristiyan), Urus (Rus), Türk, Moğol, Yehûd (Yahudî), Ad kavmi, Lut kavmi, Semûd kavmi, Bektaşî, Celâlî söz konusu öğelerden bazılarıdır. Çalışmamızın kapsamına alınmayan bu unsurlar üzerinde durulacak daha geniş bir çalışmanın yapılması, konunun daha iyi irdelenmesine olanak sağlayacaktır.

Sonuç

Yakın Doğu gibi çok kültürlü bir coğrafyada icra edilen ve temelde bu kültürün klasik şiir anlayışına dayanan Divan şiiri, istifade ettiği kaynaklar itibarıyla oldukça zengindir. Söz konusu kaynakların çokluğu ve çeşitliliğinin bir sonucu olarak şiirlerde anlam katmanları oluşmuştur. Şiirlerde ilk bakışta anlaşılması güç gelen anlam katmanlarını ve anlam derinliğini anlayabilmenin yolu, Divan şiirini besleyen kaynakları, bu şiirin dayandığı zengin kültürel birikimi, icra edildiği coğrafyayı ve kültürel arka planı tanımaktan geçmektedir. Söz konusu unsurlar hakkıyla tanındığı ölçüde, Osmanlı kültürü ve bu kültürün ürünü durumundaki Divan şiiri metinleri anlaşılabilir.

Divan edebiyatının önemli kaynaklarından ve malzemelerinden biri de insandır. Geçmişte yaşayıp iz bırakan din ve tasavvuf büyükleri, devlet adamları, âlimler, şairler, filozoflar ve mitolojik ve efsanevi şahsiyetlerin isimlerine Divan şiirinde çok sık olarak yer verilmiştir. Söz konusu şahsiyetlerin kimi olumlu kimi ise olumsuz vasıflarıyla anılmıştır. Olumsuz ve kötü özellikleriyle telmihte bulunan şahsiyetlerin incelemeye alındığı bu çalışmamızda otuz iki kötü şahsiyet tespit edilmiştir. Tespit edilen şahsiyetler alfabetik olarak sıralanmış, her biri hakkında özetleyici mahiyette bilgiler verildikten sonra, söz konusu şahsiyetlerin Divan şiirindeki görüntülerine değinilmiştir. Konuyla ilgili yapılan değerlendirmeler, tanınmış Divan şairlerinden alınan örnek beyitlerle desteklenmiştir.

Çalışmanın kapsamına dâhil edilen şahsiyetlere bakıldığında, bunların büyük oranda dinî, tasavvufî, tarihî, mitolojik ve efsanevi şahsiyet olma özelliği taşıdıkları görülmüştür. Başta *Şehnâme* olmak üzere, Arap ve Fars kısmen de Türk ve Moğol edebiyatları, kültürleri, tarihleri ve mitolojilerinde yer alan kişilikler arasından alınan bu şahsiyetlerin temel özelliği olumsuz ve kötü özellikleriyle biliniyor olmalarıdır. *Şehnâme*, mitolojiler, efsaneler ve tarihten alınan şahsiyetlerin ortak özellikleri zalim ve acımasız olmalarıdır. Özelde İslam tarihi ve dinî kitaplarda adı geçen şahsiyetlerin ön plana çıkan ortak özelliği ise yeni indirilen dinlere ve o dinlerin peygamberlerine karşı çıkıp, peygamberler ve taraftarlarına zulmetmeleridir. Arap kültüründen alınan şahsiyetler ise kötü ve zalim olmalarından daha çok olumsuz ve istenmeyen özelliklere sahip kişilerdir. Osmanlı tarihinden alınan az sayıdaki isim ise tarihte adları bir isyana ya da sevilen bir ismin katline karışmış olan kişilerdir. Osmanlı İmparatorluğu'nun edebiyat anlayışı, kültür ve medeniyeti ile devletin resmî dini konumunda olan İslam

medeniyetinin bir ürünü olan Divan şiirinde, olumsuz özellikleri ile hafızalara kazınmış çeşitli acı verici olay ve felaketler, bu hadiselerle sebebiyet veren canı ve kötü şahsiyetler ile bu şahsiyetlerin kötü eylemlerinin tezahürlerine tesadüf edilmesi doğaldır.

Divan edebiyatı ve şiirinde, her meselede olduğu gibi, kötülük de idealize edilmiştir. Divan şiiri estetiğine göre kötülüğün çerçevesi veya kötü olan şahsiyetler gelenek tarafından belirlenmiştir. İyi olan çok iyi, kötü olansa çok kötü olarak nitelendirilmiştir. Çok kötü olansa en kötüye benzetilmiştir. Kötü davranışlar ve kötü şahıslar belli mazmunlar etrafında tip ve karakter hâline getirilmiştir. Şairler de geleneğin belirlediği şahsiyet ve tiplerin isimlerini anarak kötülük konusunu şiirlerinde işlemişlerdir. Divan şiiri estetiğinde kötülük, genel olarak aşk üçgeninin tarafları etrafında şekillenmiştir. Beşeri manada düşünüldüğünde, âşık ile sevgili arasında engel teşkil eden her şey kötüdür. Burada akla ilk gelen rakiptir. Rakiplerin temsil edildikleri veya benzetildikleri tipler de kötü özelliklere sahip şahsiyetlerdir. Söz konusu engeller çoğu zaman sevgili ve sevgili tipinin karakteristik özelliklerinden kaynaklandığı için sevgilinin kendisi de bazen kötü olarak görülmüştür. Rind-zahid tiplerinin karşılaştırması yapıldığında rind iyi, zahid ve kaba sofu olumsuz özelliklere sahip şahsiyetleri temsil etmiştir. Medhiyelerde, memduh karşısındaki şairin durumu söz konusu edildiğinde memduh iyi olana, engel olan şahıslar ise kötü olana teşbih edilmiştir. Konu fahriyeler ve şiirde hüner göstermek olunca, şairin kendisi iyi olanla, karşısındaki şair ise kötü olanla mukayese edilmiştir. Söz konusu ilişkilerin hepsinde, engel konumundaki her şey kötü özelliklere sahip mefhumlarla temsil edilmiştir. Divan şiirinde rakip (engel) ile ilgili çizilen kötü imajlarda, çoğunlukla geçmişte kötülükleri veya kötü yönleri ile ün yapmış şahsiyetlere telmih veya teşbih yoluyla bir anlam ilgisi kurulduğu görülmüştür.

KAYNAKÇA

- Afyoncu, E. (2008). “Rüstem Paşa”. İstanbul: *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 35, 288-290.
- Ak, C. (2001). *Bağdatlı Rûhî Dîvânı Karşılaştırmalı Metin I-II*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayınları.
- Akkuş, M. (1993). *Nef’î Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Akkuş, M. (2000). *Divan Şiirinde İnsan I, Dinî Kişilikler*. Erzurum: Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Aksoy, F.Y. (1997). *Ayıntâblı Aynî Efendi Dîvân (Hayatı, Eserleri, Türkçe Divan, Farsça Divançe ve Sâkî-nâme Tenkidli Metin)*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aksoyak, İ.H. (2018). *Gelibolulu Mustafa Âli Dîvânı*. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/58695,gelibolulu-mustafa-ali-divanipdf.pdf?0>
- Akyüz, K. vd. (2000). *Fuzûlî Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Arslan, H. (2001). *Lâmi’î Çelebi, Kitâb-ı Maktel-i Âl-i Resûl (Giriş-Metin-İnceleme-Sözlük-Adlar Dizini)*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Arslan, M. (2004). *Antepli Aynî Dîvânı*, İstanbul: Kitabevi Yay.
- Arslan, M. (2018). *Şeref Hanım Dîvânı*. (<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/59880,seref-hanim-divanipdf.pdf?0>). E.T. (13.04.2019).
- Ayan, H. (2014). *Nesîmî Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanının Tenkitli Metni*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aycan, İ. (1996). “Haccâc b. Yûsuf es-Sekâfî”. İstanbul: *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 14, 427-428.
- Aydın, Ş. (2011). “Divan Şiirinde Ehl-i Beyt”. *Doğu Araştırmaları, A Journal of Oriental Studies*, Sayı/Issue: 8, 2011/2, 23-36.

- Batuk, C. (2006). "Nemrûd". İstanbul: *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 32, 554-555.
- Bilkan, A. F. (1997). *Nâbî Dîvânı I-II*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Çavuşoğlu, M. (1977). *Yahyâ Bey, Dîvan (Tenkidli Basım)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Çetinkaya, D. (2011). "Divan Şiirinden Örneklerle Mübalağa Sanatının Mizahla İlişkisi". *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 6/2 Spring 2011, p. 39-74, www.turkishstudies.net, ANKARA-TURKEY.
- Dawkins, R. (2017). *Gen Bencildir*. İstanbul: Kuzey Yayınları.
- Doğan, Ahmet (2013). *Kuddûsî Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları
- Eagleton, T. (2012). *Kötülük Üzerine Bir Deneme*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ece, S. (2012). *Hüsnüne Aşk Olsun*. Erzurum: Fenomen Yayınları.
- Erdoğan, K. (1998). *Niyâzî-i Mısrî Dîvânı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ergin, M. (1980). *Kadı Burhaneddin Divanı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Ferri, E. (1944-1949). *Sanat ve Edebiyatta Caniler*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Gölpınarlı, A. (2015). *Nedîm Dîvânı*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- İnce, A. (1994). *Mîrzâ-zâde Mehmed Sâlim Dîvânı Tenkitli Basım*. Ankara: Yükseköğretim Kurulu Matbaası.
- İpekten, H. (1990). *Nâ'îlî Divânı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- İsen, M. (1990). *Usûlî Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- İsen, M. ve Kurnaz, C. (1990). *Şeyhî Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kafalı, M. (1993). "Cengiz Han". İstanbul: *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 7, 367-369.
- Kaplan, M. vd. (1978). *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi II*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Kaya, B. A. (1996). *Azmî-zâde Hâletî: Hayatı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı'nın Tenkidli Metni*. (Doktora Tezi). Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kaya, B. A. (2010). *Osman Nevres ve Dîvânı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kuzgun, Ş. (1997). "Hâmân". İstanbul: *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 15, 436-437.
- Küçük, A. (1993). "Câlût". İstanbul: *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 7, s. 38.
- Küçük, S. (1994). *Bâkî Dîvânı*. Ankara: Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Levend, A.S. (1984). *Divan Edebiyatı, Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*. (4. Basım), İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Macit, M. (1997). *Nedîm Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Mermer, A. (1997). *Karamanlı Aynî ve Dîvânı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Oğraş, R. (1991). *Hoca Neş'et Divanı (İnceleme ve Tenkidli Metin)*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Okcu, N. (2011). *Şeyh Gâlib Dîvânı*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Onay, A.T. (2009). *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü, Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*. (Haz. Cemal Kurnaz), İstanbul: H Yayınları.
- Özyıldırım, A. E. (1999). *Hamdullah Hamdî ve Divanı*. (e-Kitap), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Pala, İ. (2004). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. (13. Basım), İstanbul: Kapı Yayınları.
- Pala, İ. (2006). "Türk Edebiyatı, Nemrûd". İstanbul: *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 32, 555-556.
- Svensden, L. (2017). *Kötülüğün Felsefesi*. İstanbul: Redingot Kitap.
- Şentürk, A. A. (1998). *Yahya Bey'in Şehzade Mustafa Mersiyesi Yahut Kanuni Hicviyesi*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Tarlan, A. N. (1992). *Ahmet Paşa Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tarlan, A. N. (1992). *Necatî Beğ Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Taş, H. ve Zülfe, Ö. (2007). "Nev'î'nin Münâzara-i Tûtî vü Zâğ Adlı Mesnevîsi". *Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları*, Volume 2/3, 660-696, www.turkishstudies.net, ANKARA-TURKEY.
- Tatçı, M. (2005). *Yünus Emre Divân ve Risâletü'n-Nushiyye*. İstanbul: Sahhaflar Kitab Sarayı.
- Tökel, D. A. (2004). "Bir Divan Şairi Gözüyle Patrona Halil". İstanbul: *Dergâh Dergisi*, Sayı: 178, Aralık 2004, Cilt: 15.
- Tökel, D. A. (2016). *Divan Şiirinde Şahıslar Mitolojisi*. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları.
- Yavuz, K. ve Yavuz, O. (2016). *Muhibbî Dîvânı Bütün Şiirleri*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Yekbaş, H. (2010). "Divan Şiirinde Yunanî Şahsiyetler". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi/The Journal of International Social Research, -Klâsik Türk Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı - Prof. Dr. Turgut KARABEY Armağanı-*, Volume:3, Issue: 15, 281-300.
- Yenikale, A. (2017). *Sünbülzâde Vehbî Dîvânı*. Ankara: (<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/56212,sunbulzade-vehbi-divanipdf.pdf?0>), E.T. (13.04.2019).
- Yuvalı, A. (1998). "Hülâgü". İstanbul: *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 18, 473-475.
- Zavotçu, G. (2013). *Klasik Türk Edebiyatı Sözlüğü*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Zavotçu, G. (2018). *Klasik Türk Edebiyatı Sözlüğü*. (2. Baskı), İzmit-Kocaeli: Umuttepe Yayınları.